

Τ.Ε.Ι ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΘΕΡΜΟΚΗΠΙΑΚΩΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΟΚΟΜΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: Η Αγροτική Μεταρρύθμιση του Τιβέριου Γράκχου

Συγγραφή: ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΤΖΑΒΑΛΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

Εισηγητής: Τσιφοπανόπουλος Φώτης

ΑΜΑΛΙΑΔΑ 2014

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πολλές ευχαριστίες στον καθηγητή μας κο. Τσιφοπανόπουλο Φώτη για την συνεργασία του στην επιλογή θέματος, καθώς και για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του κατά την διάρκεια της ετοιμασίας και τη συγγραφή της πτυχιακής εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	1
Περιεχόμενα.....	2
Εισαγωγή.....	3
Κεφαλαίο1 ^ο	4
• Αγροτική κοινωνία	4
• Εξέλιξη των αγροτικών κοινωνιών.....	5
Κεφαλαίο2 ^ο Η γη σε σχέση με το καπιταλιστικό σύστημα.....	9
Κεφαλαίο3 ^ο Περιγραφή καπιταλισμού.....	12
• 3.1 Ιστορική αναδρομή.....	15
• 3.2 Η απληστία στον καπιταλισμό.....	16
Κεφαλαίο4 ^ο	18
• 4.1 Αναδασμός	18
• 4.2 Μορφές αναδασμού.....	19
• 4.3 Αγροτικό ζήτημα	22
Κεφαλαίο5 ^ο Η αγροτική μεταρρύθμιση	24
Κεφαλαίο6 ^ο Ιστορική αναδρομή- Τιβέριος Γράκχος.....	27
• 6.1 Η προσπάθεια συνεχίζεται.....	40
• 6.2 Η Ρώμη και οι σύγχρονοι Γράκχοι.....	43
Βιβλιογραφία.....	45

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πτυχιακή αυτή πραγματεύεται το αγροτικό ζήτημα, τις αλλαγές που επέφερε στην εκμετάλλευση των γεωργικών εκτάσεων... Επίσης αναλύονται η έννοια του καπιταλισμού ,του αναδασμού και της αγροτικής μεταρρυθμίσεως καθώς και το αντίκτυπο αυτών στην αγροτική ανάπτυξη. Καθώς και επίσης την μεταρρύθμιση του Τιβέριου Γράκχου στον αγροτικό τομέα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Ο άνθρωπος για να πραγματοποιήσει το νόημα της ύπαρξής του χρειάζεται τη **συμβίωση** με άλλους ανθρώπους. αυτή η συμβίωση κατ' ανάγκη σημαίνει **αλληλεπίδραση** και **αλληλεξάρτηση**. Η αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση εξωτερικεύονται με **συνεργασίες** σε διάφορα επίπεδα: οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό κλπ. Μέσα από τις συνεργασίες αναφύονται **αντιθέσεις**, οι οποίες προέρχονται είτε από διαφορετικά συμφέροντα είτε από διαφορετικές ιδεολογίες ή αντιλήψεις για τη ζωή.

Ο άνθρωπος λοιπόν ζει κατά ομάδες, τις κοινωνίες. Κοινωνία μπορεί να είναι ένας οικισμός ή ομάδα οικισμών, χωριά, μέχρι και χώρες.

Αγροτική κοινωνία είναι η κοινωνία των ανθρώπων που διαβιούν στον αγροτικό χώρο και των οποίων το κύριο χαρακτηριστικό είναι η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, αλιεία).

Η εξέλιξη των αγροτικών κοινωνιών

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές θεωρίες:

1. Η θεωρία των ανθρωπολόγων

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών είναι μια συνεχής διαδικασία που τις οδήγησε σε διαφορετικά συστήματα κοινωνικής οργάνωσης :

α. η πρωτόγονη κοινωνία

β. η κοινωνία των χωρικών

γ. η βιομηχανική ή σύγχρονη κοινωνία

2. Η θεωρία του Μαρξ

Για το Μαρξ η εξέλιξη των κοινωνιών μέσα από τους αιώνες έχει ένα «ανελικτικό» χαρακτήρα. Δηλαδή η ανθρωπότητα ακολουθεί μία κίνηση που την οδηγεί από κατώτερα στάδια οργάνωσης σε ανώτερα. Οι κοινωνίες είναι **κοινωνικά συστήματα**, που συνδυάζουν το **οικονομικό σύστημα** (γεωργία, βιοτεχνία, βιομηχανία κλπ) ως βάση, και το **ιδεολογικό-πολιτιστικό σύστημα** (θρησκεία, δίκαιο, ηθική, τέχνη, φιλοσοφία, επιστήμη) ως εποικοδόμημα. Σύμφωνα με το Μαρξ, τα στάδια από τα οποία πέρασαν οι ανθρώπινες κοινωνίες είναι τα εξής

α. Πρωτόγονες κοινωνίες

β. Ασιατικός τρόπος παραγωγής

γ. Δουλοκτητικές κοινωνίες

➤ **Εσωτερικού σκλαβισμού**

➤ **Εξωτερικού σκλαβισμού**

δ. Φεουδαρχικές κοινωνίες

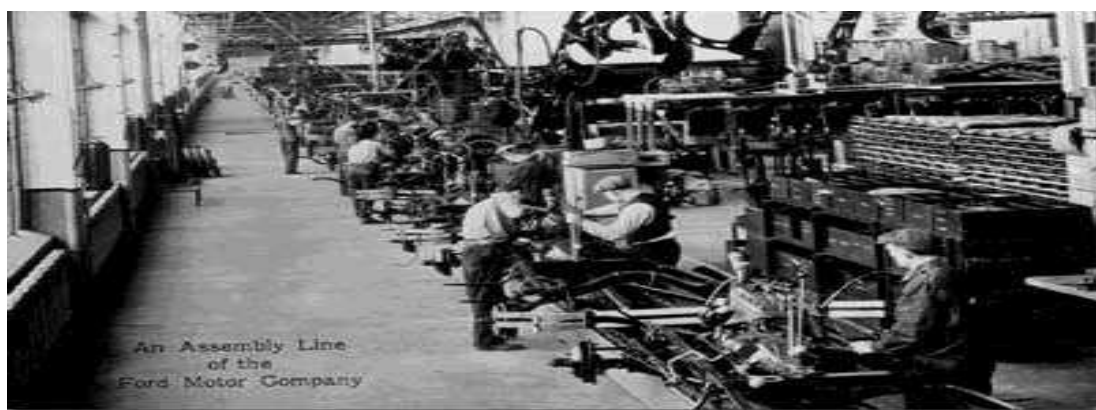
ε. Καπιταλιστικές κοινωνίες

Οι προβλέψεις του Μαρξ για συγκεντροποίηση της γεωργικής γης και πλήρη εκχρηματισμό της αγροτικής οικονομίας δεν επαληθεύτηκαν πλήρως και σε όλες τις χώρες. Σε πολλές χώρες, όπως και η Ελλάδα, παρόλο που εκχρηματίστηκε πλήρως η αγροτική οικονομία, ωστόσο δεν υπήρξε συγκεντροποίηση της γεωργικής γης. Αντίθετα κυριάρχησε η οικογενειακή γεωργική εκμετάλλευση μικρού μεγέθους.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ένας ορισμός του αγροτικού χώρου τον ορίζει ως το χώρο που βρίσκεται έξω από την πόλη, και αγροτική κοινωνία τον

πληθυσμό που διαβιεί σ' αυτό το χώρο και έχει ως κύρια ασχολία τη γεωργία. Ωστόσο, έχουν συμβεί, ιδιαίτερα τον τελευταίο αιώνα, πολλές αλλαγές στον αγροτικό χώρο, που αναμορφώνουν τον ορισμό αυτό. Ο αγροτικός χώρος δεν είναι σήμερα μια έννοια επακριβώς καθορισμένη. Γενικά αναφέρεται στο σύνολο του πληθυσμού και της γης που βρίσκονται έξω από τους αστικούς χώρους και στις μικρές σχετικά πληθυσμιακές ομάδες. Διεθνώς επικρατούν δύο **κριτήρια οριοθέτησης του αγροτικού χώρου**: το **πληθυσμιακό μέγεθος** της κοινότητας και η **δημογραφική πυκνότητα**. Κάθε χώρα, ανάλογα με τις συνθήκες που διαμορφώνουν τις χωρικές συγκεντρώσεις του πληθυσμού της και τις δημογραφικές πυκνότητες, χρησιμοποιεί δικά της όρια για τον προσδιορισμό των αγροτικών ζωνών. Γι' αυτό οι διακρατικές συγκρίσεις μεταξύ αγροτικών περιοχών είναι δύσκολες. Παράλληλα, δεδομένου ότι η κύρια (και μέχρι πρότινος σχεδόν η αποκλειστική) απασχόληση του αγροτικού πληθυσμού είναι η γεωργία (ευρύτερα ο πρωτογενής τομέας), ο αγροτικός χώρος στη συνείδηση της ελληνικής, τουλάχιστο, κοινωνίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη γεωργία. Όμως, για την Ελλάδα **αγροτικός πληθυσμός είναι ο πληθυσμός που κατοικεί σε οικισμούς κάτω των 2.000 κατοίκων, ανεξάρτητα από το επάγγελμα που ασκεί**.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η έννοια αγροτικός έχει περισσότερο γεωγραφική σημασία. Αντίθετα, ο όρος γεωργικός έχει οικονομική και επαγγελματική σημασία. **Γεωργικός πληθυσμός είναι ο πληθυσμός που κατά κύριο επάγγελμα ή αποκλειστικό ασχολείται με τη γεωργία** (ή γενικότερα με δραστηριότητες του πρωτογενή τομέα) **και κατοικεί στον αγροτικό χώρο**. Ο αγροτικός χώρος είναι ο χώρος με το βαθύ ιστορικό παρελθόν στον οποίο η διάσπαρτη παρουσία των ανθρώπων στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο (χαμηλή πυκνότητα) συνδυάζεται με τις μικρές πληθυσμιακές συγκεντρώσεις και τη συνεκτική και υποχρεωτικά πολυλειτουργική (κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική) οργάνωση των μικρών κοινοτήτων. Είναι ο χώρος στον οποίο οι έντονες γεωμορφολογικές, και κατ'επέκταση και παραγωγικές διαφορές, επιβάλλουν, κατά τόπους, ιδιαίτερες μορφές οργάνωσης της ζωής.

Μέχρι το 18^ο αιώνα, το σύνολο σχεδόν των κοινωνιών ήταν αγροτικές. Η ανακάλυψη της μηχανής, η οποία οδήγησε στη βιομηχανική επανάσταση, επέφερε τρομακτικές αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία, αλλά και στην κατανομή του πληθυσμού μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Στα πλαίσια της βιομηχανικής επανάστασης εγκαταστάθηκαν βιομηχανικές μονάδες σε πόλεις που βρίσκονταν σε κομβικά σημεία όσον αφορά τις μεταφορές (λιμάνια, πλωτά ποτάμια, σταυροδρόμια). Η μεγάλη ζήτηση σε εργατικά χέρια ήταν αδύνατο να καλυφθεί από τον αστικό πληθυσμό, που αφ' ενός ήταν πολύ περιορισμένος και αφ' ετέρου περιελάμβανε ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Έτσι, προσελκύνθηκε πληθυσμός από την ύπαιθρο, όπου ήδη υπήρχε έντονη δυσανεμία από τις συνθήκες διαβίωσης.

Η μαζική προσέλευση και εγκατάσταση αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις δημιούργησε ένα διπλό πρόβλημα στις αγροτικές περιοχές: αφ' ενός μειώθηκε το εργατικό δυναμικό, που λογικά θα είχε ως επακόλουθο τη μείωση της αγροτικής παραγωγής, αφ' ετέρου αυξήθηκε η ζήτηση σε αγροτικά προϊόντα. Ο συνδυασμός αυτών των δύο θα είχε ως φυσιολογική συνέπεια την αύξηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Ωστόσο, η ζήτηση απαιτούσε φτηνά αγροτικά προϊόντα, διότι το βιομηχανικό εργατικό δυναμικό των πόλεων δεν ήταν σε θέση να πληρώσει ακριβά αγροτικά προϊόντα. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε θα μπορούσε να συνοψισθεί στο ότι **έπρεπε να παράγονται περισσότερα αγροτικά προϊόντα, με λιγότερο εργατικό δυναμικό, και σε χαμηλές τιμές**. Αναγκαστικά έπρεπε να ανακαλυφθούν τρόποι και μέθοδοι παραγωγής, που να εκπληρώνουν τους παραπάνω στόχους. Η αναγκαιότητα αυτή οδήγησε στη λεγόμενη **αγροτική επανάσταση**.

Στα πλαίσια της αγροτικής επανάστασης ανακαλύφθηκαν μέθοδοι έτσι ώστε να αυξηθεί όσο το δυνατό περισσότερο η αγροτική παραγωγή. Έτσι, καταργήθηκε η αγρανάπαυση και δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στην αμειψισπορά, προκειμένου να διατηρηθεί η γονιμότητα των εδαφών. Ανακαλύφθηκαν μέθοδοι καταπολέμησης των ασθενειών των φυτών, τρόποι βελτίωσης των φυλών των ζώων έτσι ώστε να γίνουν πιο παραγωγικά, τρόποι προστασίας των παραγωγικών ζώων, άρχισαν να ανακαλύπτονται τα χημικά λιπάσματα κλπ. Αυτή η προσπάθεια σιγά – σιγά άρχισε να εντατικοποιείται και στη συνέχεια με τη βοήθεια της συνεχώς εξελισσόμενης τεχνολογίας κατασκευάστηκαν τα πρώτα γεωργικά μηχανήματα (μπατόζα, και ελκυστήρας αρχικά) και αργότερα με επιταχυνόμενους ρυθμούς πολλά άλλα. Η ανάπτυξη παράλληλα και άλλων επιστημών (όπως βιοτεχνολογία, γενετική κλπ) οδήγησαν σε νέες ανακαλύψεις σε ότι αφορά τους σπόρους (υβρίδια), τη φυτοπροστασία, τη βελτίωση της γονιμότητας των φυτών (λιπάσματα) κλπ. Η διαδικασία αυτή οδήγησε, ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, σε θεαματικότερη αύξηση της παραγωγικότητας της γης, του ζωικού κεφαλαίου και της ανθρώπινης εργασίας και κατά συνέπεια της γεωργικής παραγωγής. Έτσι, η ανθρωπότητα έχει φτάσει στο σημείο σήμερα όχι μόνο να καλύπτει με

άνεση τις πολύ αυξημένες ανάγκες του πληθυσμού σε αγροτικά προϊόντα, αλλά και να έχει υπερπαραγωγή γεωργικών προϊόντων, τα οποία δεν ξέρει πώς να διαθέσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η μορφή της οικογενειακής παραγωγής στη γεωργία θεωρείται γενικώς από όλες τις “ορθοδοξίες”, μαρξιστικές και αστικές, ως μια ανωμαλία υπολλειματικού χαρακτήρα, υπό διαδικασία εξάλειψης. Καθ’ομοιο τρόπο, στον 19^ο αιώνα, η έγγειος πρόσοδος προσδιορίζεται από την επικρατούσα οικονομική αντίληψη, ως μια ανωμαλία, ασυμβίβαστη με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Κατά τον έναν ή τον άλλο τρόπο και τα δυο αυτά φαινόμενα έχουν διαδοχικώς προσδιορισθή ως αντίθετα προς το καπιταλιστικό (και σοσιαλιστικό) γίνεσθαι της σύγχρονης κοινωνίας. Στον 20^ο αιώνα, μαρξιστές και αστοί θεωρητικοί χαρακτηρίζουν από κοινού την οικογενειακή αγροτική παραγωγή ως μια αντι-οικονομική και ξεπερασμένη μορφή, η οποία εμποδίζει την πλήρη άνθιση του καπιταλισμού εν γένει.

Η ιδιοκτησία της γης είναι μια σχέση ξένη προς τον καπιταλισμό, δλδ, εξωτερική ως προς τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Είναι μια σχέση η οποία προέρχεται από την φεουδαρχία. Η ιδιοκτησία της γης ενσωματώνεται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής δια μέσου της εγγείου προσόδου. Συνεπώς, η έγγειος πρόσοδος μολόνότι φεουδαρχική σχέση παραγωγής λειτουργεί μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ως μια σχέση διανομής. Η ιδιοκτησία της γης ενσωματωμένη μεσω του κυκλοφοριακών σχέσεων στον καπιταλισμό, συμμετέχει στην αναπαραγωγή του σημερινού συνολικού συστήματος.

Από την αρχή της εμφάνισης του ανθρώπου σε τούτο τον πλανήτη η εξασφάλιση της διατροφής του υπήρξε το κυρίαρχο μέλημά του. Αλλά και η εμφάνιση των ανθρώπινων κοινωνιών αυτό είχε σαν μία από τις κυριότερες φροντίδες της. Η ύπαρξη των ανθρώπινων κοινωνιών ως συνεκτικού όλου απαιτεί την ύπαρξη δύο προϋποθέσεων: την απόκτηση ή παραγωγή τροφής και ένα σύστημα διατήρησης, επέκτασης και διάδοσης της γνώσης. Αυτά και τίποτα άλλο. Η εξασφάλιση όμως της τροφής δεν ήταν πάντα κάτι το εύκολο. Από την εποχή της εδραίας εγκατάστασής του και την εμφάνιση της

κτηνοτροφίας και της γεωργίας υπήρχαν μεγάλα διαστήματα που δύσκολα οι ανθρώπινες κοινωνίες εξασφάλιζαν τη διατροφή τους.

Μετά την κατάρρευση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στη δυτική και βόρεια Ευρώπη η απόδοση ιδίως των σιτηρών κατέρρευσε και η εξασφάλιση της τροφής έγινε μια πολύ δύσκολη υπόθεση. Μεγάλα διαστήματα σιτοδείας βασάνιζαν τις κοινωνίες και ο πληθυσμός μειώθηκε σημαντικά. Με την εμφάνιση της φεουδαρχίας και την εκτατική γεωργία τα πράγματα καλυτέρεψαν αλλά χρειάστηκε η εμφάνιση της εντατικής γεωργίας στη βόρεια Ευρώπη, και κυρίως στην Ολλανδία, για να ξεπεράσει η ανθρωπότητα το φάσμα της πείνας, και αυτό φυσικά για τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Καθώς η επιστήμες επεκτείνονταν και μαζί τους και η τεχνολογία και ιδιαίτερα αυτή των λιπασμάτων η παραγωγικότητα στη γεωργία αυξανόταν κατακόρυφα ενώ παράλληλα οι μέθοδοι αυτές επεκτείνονταν σε όλο τον κόσμο ιδιαίτερα μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Το φάσμα της πείνας άρχισε να υποχωρεί πλέον σχεδόν σε όλο τον κόσμο. παράλληλα στη γεωργία κυριαρχούσαν οι μικροί ανεξάρτητοι παραγωγοί σε όλες σχεδόν τις χώρες του κόσμου. Η υποχώρηση της φεουδαρχίας και σε χώρες όπως η Ρωσία, η Πολωνία και η Ουγγαρία έκαναν κυρίαρχο στον τομέα της παραγωγής τροφίμων τον μικρό ανεξάρτητο παραγωγό με σημαντικές βεβαίως αποκλίσεις από χώρα σε χώρα και από εποχή σε εποχή. Αν και μπορούμε να θεωρήσουμε πως οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής εδραιώθηκαν όταν αυτές επεκτάθηκαν στη γεωργία, ιδίως στη Βρετανία με τους νόμους των περιφράξεων, αυτές προχωρούσαν αργά και με δυσκολία στον τομέα της γεωργίας. Η διαδικασία συγκέντρωσης της γης προχωρούσε εξαιρετικά αργά αν και τα τελευταία χρόνια η διαδικασία αυτή έχει επιταχυνθεί ιδιαίτερα στην Ευρώπη. Αυτό φυσικά δεν μπορούσε να μείνει έτσι και η σημαντική αυτή οικονομική και παραγωγική δραστηριότητα, και κυρίως τα κέρδη της, πρέπει να περάσουν στο κεφάλαιο.

Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα εντάθηκε η επέκταση της καπιταλιστικής κυριαρχίας στην αγροτική οικονομία. Οι ιδιάζουσες συνθήκες της αγροτικής παραγωγής απέτρεπαν αρχικά την απόλυτη κυριαρχία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής στη γεωργία αφήνοντάς του κυρίως τον τομέα της εμπορίας και της τυποποίησης καθώς και την παραγωγή διαφόρων επεξεργασμένων διατροφικών αγαθών. Παράλληλα με τα παραπάνω μέρος της αξίας που παραγόταν από τον μικρό κυρίως ανεξάρτητο παραγωγό αποσπόταν από το κεφάλαιο μέσω του ελέγχου της παραγωγής χημικών λιπασμάτων αρχικά και διαφόρων φυτοφαρμάκων αργότερα.

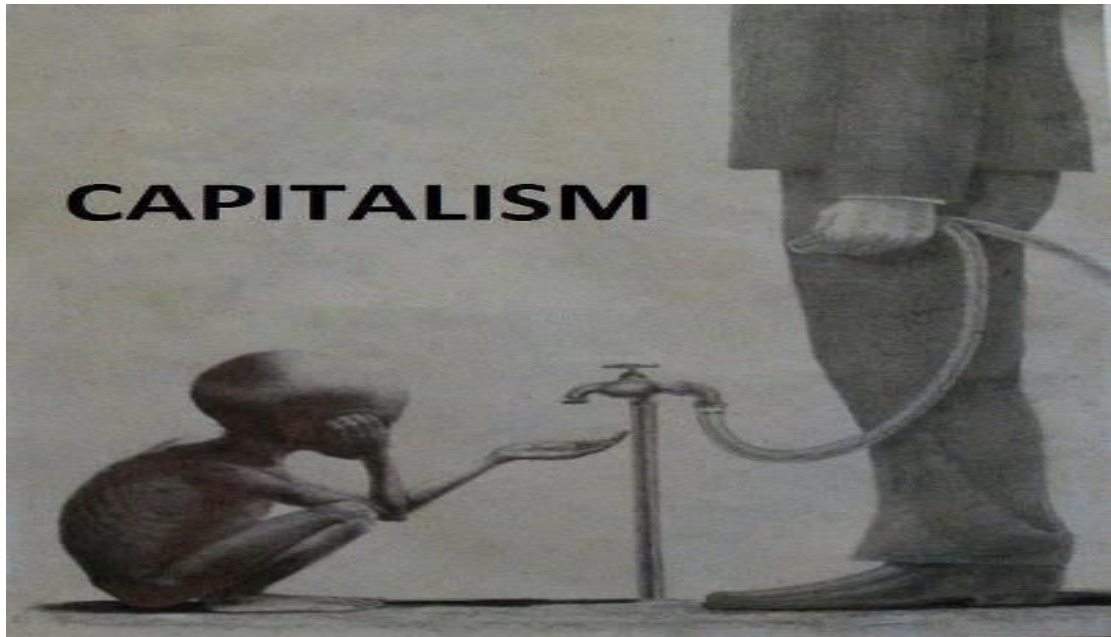
Στη συνέχεια και με τη δημιουργία των υβριδίων, των γενετικά τροποποιημένων σπόρων και τη νομοθεσία για τον έλεγχο των σπόρων η καπιταλιστική επέκταση έφτασε στην καρδιά της αγροτικής παραγωγής. Όπως επισημαίνει η Δήμητρα Σπανού: Οι σπόροι και τα υβρίδια κατασκευάζονται στα εργαστήρια ώστε να ανήκουν σε συγκεκριμένες ποικιλίες

που έχουν επιλεγεί ή εφοδιαστεί τεχνητά με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ανάλογα με το επιθυμητό αποτέλεσμα. Συνδυάζονται με ανάλογα χημικά λιπάσματα και εντομοκτόνα που έχουν κατασκευαστεί για τις αρρώστιες και αδυναμίες που εμφανίζουν οι συγκεκριμένες ποικιλίες. Αντίστοιχα, η κτηνοτροφία λαμβάνει χώρα σε ελεγχόμενα περιβάλλοντα, με χορήγηση ειδικής διατροφής στα ζώα που παράγεται επίσης εργοστασιακά. Η βελτίωση των υβριδίων και των σπόρων, η ανάπτυξη μηχανικών μέσων, η καταπολέμηση των ασθενειών, ο ηλεκτρονικός έλεγχος στην παραγωγή, η τεχνολογία της κατάψυξης κτλ αποτελούν πλέον τα πιο σημαντικά κομμάτια της παραγωγής τροφίμων, που απορροφούν μεγάλο κομμάτι των επενδύσεων και αποφέρουν τεράστια κέρδη στις εταιρείες που δραστηριοποιούνται σε αυτούς τους τομείς (Whatmore, 1994). Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο McMichael, στα τέλη της δεκαετίας 1990 η αγροτική παραγωγή συνιστά το *65% της παγκόσμιας οικονομίας και χαρακτηρίζεται από μεγάλη συγκεντροποίηση.*

Καθώς ο καπιταλισμός οδεύει ολοταχώς προς το κλείσιμο του ιστορικού του κύκλου δημιουργεί και τις συνθήκες του ολοκληρωμένου και ολοκληρωτικού καπιταλισμού προσπαθώντας και επιτυγχάνοντας να εντάξει στη διαδικασία της αναπαραγωγής του και στο ενεργητικό του κάθε περιουσιακό στοιχείο. Δημόσιο ή ιδιωτικό. Στο ιδιωτικό εντάσσεται τόσο η μικρή ιδιοκτησία των εργαζόμενων, κυρίως ακίνητη, αλλά και τα στοιχεία του μικρού και μεσαίου κεφαλαίου. Αν και η διαδικασία αυτή είναι παλιά και συνόδεψε πάντα τον καπιταλισμό ο οποίος συνεχώς κατέστρεφε ένα μέρος του μικρού κεφαλαίου αυτό συνεχώς ξαναγεννιόταν. Οι συνθήκες που δημιουργεί σήμερα ο καπιταλισμός είναι τέτοιες που όλο και πιο δύσκολη θα είναι η αναγέννησή του καθώς ο χώρος του καταλαμβάνεται πλέον από το μεγάλο κεφάλαιο.

Στα πλαίσια αυτά ο έμμεσος έλεγχος της αγροτικής οικονομίας μέσω του αναπαραγωγικού υλικού δεν είναι αρκετός πλέον στο κεφάλαιο. Εντάσσει με ταχύτατους ρυθμούς την ίδια τη γη στα περιουσιακά του στοιχεία. Με τον τρόπο αυτό το κεφάλαιο προσπαθεί να επεκτείνει την κυριαρχία του στον πυρήνα της αγροτικής παραγωγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Ο **καπιταλισμός** είναι ένα κοινωνικό και οικονομικό σύστημα όπου η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και διακίνησης των προϊόντων, όπως και οι επενδύσεις σε οικονομικά αγαθά, παραγωγή, κατανομή, το εμπόριο και υπηρεσίες, κατέχονται από ιδιώτες, με κυρίαρχο κίνητρο/στόχο το κέρδος. Το κράτος στον καπιταλισμό μπορεί επίσης να αποτελεί τον ιδιοκτήτη μέσων παραγωγής (συλλογικός καπιταλιστής) ή διακίνησης των προϊόντων (και των υπηρεσιών που στον καπιταλισμό νοούνται ως προϊόντα).

Η κοινωνική διαστρωμάτωση του καπιταλισμού χαρακτηρίζεται σύμφωνα με πολλούς διανοητές από ταξικά/εκμεταλλευτικά χαρακτηριστικά. Ηγεμονεύουσα/άρχουσα τάξη είναι η αστική και εκμεταλλευόμενη τάξη είναι η εργατική. Ανάμεσά τους υπάρχουν κοινωνικές κατηγορίες που είτε "προσεγγίζουν" από άποψη υλική, θέσης στην παραγωγή κλπ την αστική τάξη, είτε την εργατική. Είναι τα ονομαζόμενα "μεσαία στρώματα".

Το κέρδος στον καπιταλισμό για τον ιδιώτη (ή το κράτος εάν λειτουργεί με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια) παράγεται με την απόσπαση της υπεραξίας από τον εργαζόμενο. Η απόσπαση αυτή πραγματοποιείται με δύο τρόπους (και πολύ συχνά με χρησιμοποίηση και των δύο). Είτε με επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας και εντατικοποίηση της δουλειάς του εργαζόμενου και τότε έχουμε την **απόλυτη υπεραξία**, είτε με σταθερό ωράριο, αλλά με εισαγωγή της τεχνολογίας στην παραγωγή, οπότε έχουμε αύξηση της παραγωγικότητας του εργαζόμενου, συνεπώς αύξηση και της υπεραξίας που παράγει (**σχετική υπεραξία**). Με αυτόν τον τρόπο πραγματοποιείται η εκμετάλλευση των εργαζομένων από τους ιδιώτες ή τον συλλογικό καπιταλιστή το κράτος. Η όλη αυτή διαδικασία λαμβάνει χώρα στην παραγωγή κατά κύριο λόγο, συνδέεται όμως και με την κατανάλωση δια μέσου του επιπέδου τιμών των προϊόντων.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως ο καπιταλισμός γενικότερα και πιο ειδικά ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής βασίζεται πάνω στην αντίθεση της

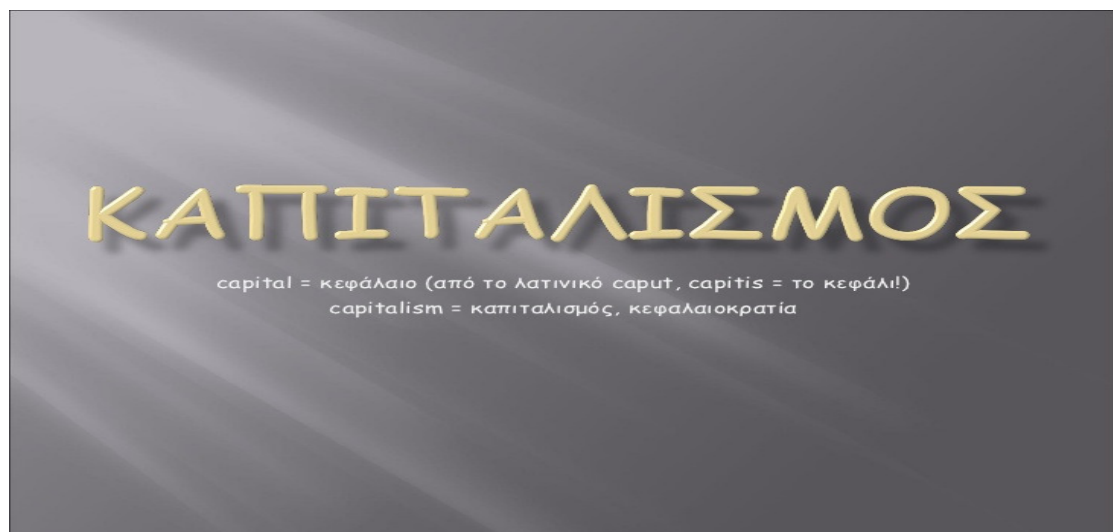
σχέσης "**κεφάλαιο/εργασία**", όπου το κεφάλαιο πρέπει να αντλεί συνεχώς υπεραξία από την εργασία προκειμένου να υπάρχει και να αναπτύσσεται.

Σύμφωνα με την αστική αντίληψη για την οικονομία, η φιλελεύθερη οικονομία θεωρείται το δικαιότερο οικονομικό σύστημα και αντίστοιχο της δημοκρατίας για τα πολιτικά συστήματα. Αν θεωρήσουμε τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που παράγει μία κοινωνία σαν "υποψήφιους" και το χρήμα σαν ψήφο ο καταναλωτής επιλέγει τα προϊόντα που πραγματικά θέλει και οι επενδυτές-επιχειρηματίες-εργαζόμενοι ανταμείβονται αντίστοιχα με περισσότερα κέρδη-μισθούς μπόνους κλπ. Από την άλλη, προϊόντα που δεν έχουν ζήτηση (κακή ποιότητα, ακριβή τιμή ή απλά δεν ενδιαφέρουν τους καταναλωτές) απορρίπτονται και καταργούνται. Με τον μηχανισμό των τιμών του Άνταμ Σμιθ η αγορά βρίσκει ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εφόσον υπάρχουν κάποιες προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις είναι να μην υπάρχει δύναμη αγοράς (επιχείρηση ή και καταναλωτής που να επηρεάζει την αγορά), οι καταναλωτές να είναι καλά ενημερωμένοι και να πράττουν ορθολογικά και σύμφωνα με το συμφέρον τους, να υπάρχει ελευθερία εισόδου και εξόδου επιχειρήσεων και των επαγγελματιών (όχι μονοπώλια, κλειστά επαγγέλματα, περιοριστικοί νόμοι).

Αποτέλεσμα της φιλελεύθερης οικονομίας είναι ο **καπιταλισμός** όπου η κοινωνία έχει μεγιστοποιήσει την οικονομική της δραστηριότητα και έχει συσσωρευτεί πλούτος ο οποίος όμως βοηθάει στην περαιτέρω ανάπτυξή της. Ο πλούτος συνήθως συγκεντρώνεται εκεί όπου οι καταναλωτές έχουν δείξει την προτίμησή τους. Επιχειρήσεις που έχουν προσφέρει οικονομικά, ποιοτικά προϊόντα και υπηρεσίες και που αποσπούν το ενδιαφέρον των καταναλωτών ανταμείβονται με **κέρδος**. Το μεγάλο κέρδος βοηθάει την επιχείρηση ή ολόκληρο κλάδο επιχειρήσεων να αναπτυχθούν και να επεκταθούν έως το σημείο που θα καλυφθεί η ζήτηση τόσο ώστε να μειωθούν τα κέρδη ώστε πλέον να σταματήσει η ανάπτυξη.

Ακόμα και στις περιπτώσεις που φαίνεται να αποτυγχάνει η ελεύθερη αγορά είναι όταν δεν ισχύουν οι παραπάνω προϋποθέσεις. Ακόμα και η υψηλή ανεργία θεωρείται μη κανονική ρύθμιση του μηχανισμού των τιμών. Ο εργαζόμενος προσφέρει την εργασία του έναντι αμοιβής και οι επιχειρήσεις είναι οι καταναλωτές της εργασίας προκειμένου να τους χρησιμοποιήσουν στην παραγωγική διαδικασία. Η ισορροπία από την άλλη επιτυγχάνεται από το κέρδος. Εφόσον οι προηγούμενες προϋποθέσεις ισχύουν, επιχειρήσεις και εργαζόμενοι (νοικοκυριά), πράττουν σύμφωνα με το ατομικό τους συμφέρον-κέρδος. Αν ένα προϊόν - επάγγελμα - υπηρεσία - επιχείρηση έχει κέρδος (μεγάλη ζήτηση) η προσφορά θα στραφεί προς τα εκεί έως ότου κορεστεί η ζήτηση (δηλαδή προσφορά=ζήτηση) και τότε τα κέρδη θα είναι 0, δηλαδή οι υπάρχουσες επιχειρήσεις είναι απλά βιώσιμες (βγάζουν μόνο τα κόστη=μισθοί εργαζομένων και επιχειρηματιών, απόσβεση κεφαλαίου και λειτουργικά έξοδα). Λόγω του τρόπου που δημιουργείται ο πλούτος (πλην περιπτώσεων απάτης) η κοινωνία μεγιστοποιεί την παραγωγικότητά της. Αν

μια επιχείρηση -που είχε κέρδη παράγοντας ένα προϊόν, δεν βελτιώνεται συνεχώς προσφέροντας καλύτερη ποιότητα σε όλο και πιο προσιτές τιμές (άρα θα πρέπει να βελτιώνει συνεχώς την παραγωγική της διαδικασία) θα απειληθεί με ζημιές ή κλείσιμο από άλλες που βελτιώνονται. Πολλές φορές ο καπιταλισμός κατηγορείται για σκληρές συνθήκες εργασίας. Αυτό είναι αλήθεια, αλλά οι εργαζόμενοι είναι πιο παραγωγικοί και λόγω καλύτερης αλυσίδας παραγωγής δηλαδή καλύτερη τεχνολογία ή καλύτερη οργάνωση της επιχείρησης. Έτσι όλη η κοινωνία παράγει περισσότερο και πιο οργανωμένα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το μεγαλύτερο οικονομικό όφελος σε όλη την κοινωνία καθώς και τα φτωχότερα οικονομικά στρώματα έχουν στη διάθεσή τους περισσότερα αγαθά-οικονομική δύναμη αλλά και μικρότερη ανεργία για όλη την κοινωνία. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του καπιταλισμού είναι το μεγάλο μέγεθος επιχειρήσεων - επενδύσεων. Λόγω αυτού του μεγέθους μπορούν και παράγονται προϊόντα πολύ πιο πολύπλοκα σε πιο αποδοτικές παραγωγικές αλυσίδες και διανέμονται σε όλο τον πλανήτη. Παράδειγμα τα αυτοκίνητα θα ήταν αδύνατο να παραχθούν σε βιοτεχνίες ή βιομηχανίες μικρού μεγέθους αλλά μόνο σε τεράστιες (καπιταλιστικές) επιχειρήσεις που απασχολούν χιλιάδες υπαλλήλους από την παραγωγή έως την διανομή στον καταναλωτή. Σε αντίθεση με την αστική αντίληψη της οικονομίας, η μαρξιστική αντίληψη θεωρεί πως η οικονομική βάση του καπιταλισμού, διέπεται από ταξικές ανισότητες και αδικίες. Αυτό προκύπτει από το βασικό γνώρισμα κάθε κοινωνικού συστήματος: Τις σχέσεις ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής στον καπιταλισμό, βρίσκεται στα χέρια μιας μικρής κοινωνικής μειοψηφίας η οποία αποτελεί και την άρχουσα τάξη της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η πλειοψηφία της κοινωνίας δεν κατέχει τα μέσα παραγωγής, συνεπώς είναι αποκλεισμένη από την διεύθυνση της οικονομίας.

3.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού ως κοινωνικοοικονομικό σύστημα έλαβε χώρα ήδη από τα τέλη του 11ου αιώνα (αυτόνομες πόλεις στην Ιταλία, Χανσεατική Ένωση στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη). Η αστική τάξη των πόλεων (έμποροι, βιοτέχνες κλπ) ασφυκτιούσε κάτω από την άμεση εποπτεία/έλεγχο των φεουδαρχών και συνέβαλλε στο ξέσπασμα πολλών επαναστάσεων στην Ευρώπη εκείνη την ιστορική περίοδο. Τον 17ο αιώνα κατάφερε να εκτοπίσει τους ευγενείς/αριστοκράτες από την εξουσία στην Αγγλία με την επανάσταση του 1688 (ηγέτης ο Όλιβερ Κρόμγουελ) ενώ έναν αιώνα αργότερα με το ξέσπασμα της Αμερικάνικης (1776) και της Γαλλικής Επανάστασης (1789), εγκαινιάζεται η σύγχρονη ιστορία του καπιταλισμού ως ηγεμονικού τρόπου παραγωγής και κοινωνικοοικονομικού συστήματος ανάπτυξη του καπιταλισμού ως κοινωνικοοικονομικό σύστημα συνοδεύτηκε με την ανάπτυξη του φιλελευθερισμού ως ιδεολογίας της αστικής τάξης, τον 18ο αιώνα. Για την τότε περίοδο η ιδεολογία του φιλελευθερισμού διαδραμάτισε προοδευτικό ρόλο, αφού συνέβαλλε στο να ηττηθεί η θεοκρατική αντίληψη της φεουδαρχίας από τις χώρες της Ευρώπης μέσω του Αστικού Διαφωτισμού. Όμως οι αντιφάσεις του φάνηκαν αμέσως: Διεκδίκούσε την διεύρυνση των δικαιωμάτων του "πολίτη" στην μητρόπολη (Αγγλία) την ίδια στιγμή που δικαιολογούσε την δουλεία των μαύρων στις αποικίες. Ο καπιταλισμός μέσα στην άνω των 300 χρόνων ιστορίας του έχει σημαδέψει την ανθρώπινη ιστορία με μεγάλες τεχνολογικές προόδους πρωτοφανέρωτες στην ανθρώπινη ιστορία, αλλά και με φρικώδεις πολέμους, με εξάντληση του πλανήτη από την εκμετάλλευση της φύσης για την παραγωγή κέρδους, με μεγάλη εκμετάλλευση του ανθρώπου ως παραγωγική δύναμη. Η φύση αυτή του καπιταλισμού οδήγησε την εργατική τάξη σε επαναστάσεις εναντίον του συστήματος αυτού, ήδη από το 1848, με κορυφαία απόπειρα υπέρβασής του προς τον σοσιαλισμό, την επανάσταση του 1917 στη Ρωσία. Η ταξική φύση του καπιταλισμού και η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης ως το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του, οδήγησε τους εργαζόμενους στη διαδικασία συγκρότησης κινήματος ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα με στόχο την αλλαγή/βελτίωση των όρων ζωής τους. Το κίνημα αυτό διεκδίκησε και πέτυχε μείωση των εργασιμων ωρών σε οχτώ αντί για 13 ημερησίως, μείωση των ημερών εργασίας σε 5 τη βδομάδα, κράτος πρόνοιας, κλπ. Πολλά δε τμήματα του εργατικού κινήματος δεν αρκέστηκαν σε αυτές τις βελτιώσεις, αλλά οραματίστηκαν και πάλεψαν ή παλεύουν και σήμερα για την υπέρβαση του καπιταλισμού, στην κατεύθυνση δημιουργίας μιας κοινωνίας χωρίς την ύπαρξη κοινωνικών τάξεων και κράτους. Τέτοια κομμάτια του εργατικού κινήματος είναι το κομμουνιστικό κίνημα, το αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα κλπ.

3.2 Η ΑΠΛΗΣΤΙΑ ΣΤΟΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ

Αυτοί που κατηγορούν τον «νεοφιλελευθερισμό» για την χρηματοοικονομική κρίση που ξέσπασε το 2008, είναι οι ίδιοι που δημιούργησαν τις συντησιακές καπιταλιστικές δομές που οδήγησαν στην απληστία και την κρατική διαφθορά.

Ο όρος καπιταλισμός σήμαινε κάποτε ένα οικονομικό σύστημα στο οποίο το κεφάλαιο ήταν ιδιωτικό. Οι ιδιοκτήτες του αποφάσιζαν πώς θα το εκμεταλλευτούν και χρησιμοποιούσαν για τον σκοπό αυτό τις προβλέψεις, τις ιδέες και την δημιουργικότητα επιχειρηματιών και καινοτόμων ανθρώπων.

Σε αυτό το σύστημα ατομικής ελευθερίας και ατομικής ευθύνης δεν υπήρχε χώρος για τις κυβερνήσεις να επηρεάσουν την λήψη των οικονομικών αποφάσεων. Απλά: επιτυχία σήμαινε κέρδη και αποτυχία χασούρα. Οι επιχειρήσεις επιβίωναν μόνον εφόσον κάποιοι ελεύθεροι πολίτες αποφάσιζαν με την θέλησή τους να αγοράζουν τα προερχόμενα, όμως, στο σήμερα. Το καπιταλιστικό σύστημα έχει διαφθαρεί, ενώ το κράτος είναι πανταχού παρόν. Έχει αναλάβει την ευθύνη για τα πάντα – από το εισόδημα της μεσαίας τάξης έως την κερδοφορία των μεγάλων επιχειρήσεων και την βιομηχανική ανάπτυξη. Επίσης, όπως έχει φανεί τα τελευταία τέσσερα χρόνια, το κράτος είναι έτοιμο να διασώσει τα σφάλματα του ιδιωτικού τομέα, του κακού καπιταλισμού.

Το τί συμβαίνει όμως σήμερα είναι σίγουρα μία κρίση του καπιταλιστικού συστήματος. Αλλιώς, απλά αυτό το σύστημα δεν είναι καπιταλισμός. Είναι ένα σύστημα οικονομικής τάξης που θυμίζει Μπίσμαρκ και Μουσολίνι. Είναι,

δηλαδή, κορπορατισμός.

Ο κορπορατισμός συντηρεί κάποιες θνησιγενείς, ληθαργικές σπατάλες, αντιπαραγωγικές αλλά δικτυωμένες επιχειρήσεις εις βάρος κάποιων άλλων δυναμικών νεόφερτων, οι οποίες όμως δεν έχουν διασυνδέσεις. Προωθεί την βιομηχανοποίηση, την οικονομική εξέλιξη και το εθνικό μεγαλείο εις βάρος της ατομικής οικονομικής ελευθερίας και ευθύνης.

Στην σημερινή εποχή αεροπορικές εταιρείες, αυτοκινητοβιομηχανίες, αγροτικές επιχειρήσεις, ΜΜΕ, επενδυτικές τράπεζες, hedge funds και πολλοί άλλοι τομείς θεωρούνται από κάποιο σημείο και μετά ως πάρα πολύ σημαντικοί, δεν μπορούν να αντέξουν από μόνοι τους στην ελεύθερη αγορά, συνεπώς χρειάζονται χείρα βοήθειας από το κράτος εν ονόματι του δημοσίου συμφέροντος. Ακόμα και έτσι, όμως, έχω την εντύπωση πως η Ελλάδα είναι ειδική περίπτωση και γι' αυτό δεν μπόρεσαν εγκαίρως οι ξένοι να κατανοήσουν τι συμβαίνει σε αυτή τη χώρα. Παντού υπάρχει διαφθορά και πελατειακή σχέση αλλά στη δική μας περίπτωση φαίνεται σαν μια συνολική απάτη κράτους-πολιτών έναντι σε όλους τους υπολοίπους. Σαν ένα σιωπηλό συμβόλαιο μεταξύ μας. Εντός των τειχών. Το οποίο πληρώνουμε. Γιατί αν θέλεις ένα συμβόλαιο εντός των τειχών, θα πρέπει και να είσαι έτοιμος να επιβιώσεις εντός των τειχών. Έτσι πάει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4⁰

4.1 ΑΝΑΔΑΣΜΟΣ

Αναδασμός ονομάζεται η διαδικασία, κατά την οποία η αρμόδια κρατική αρχή αποσπά όλες τις έγγειες ιδιοκτησίες ενός καθορισμένου τόπου από τους κυρίους τους, χαράσσει νέα όρια στο εσωτερικό τους και τελικά τις επαναδιανέμει μεταξύ των πρότερων ιδιοκτητών, με νέους τίτλους κυριότητας και με τη μορφή ενός ενιαίου τεμαχίου. Αποτελεί μια μέθοδο που εφαρμόζεται κατά κύριο λόγο σε αγροτικές περιοχές, με σκοπό τον εξορθολογισμό και την τόνωση της γεωργικής παραγωγής. Αραιότερα εφαρμόζεται και σε αστικές περιοχές για λόγους ρυμοτομίας.

Παλαιότερα, ο όρος χρησιμοποιούταν επίσης για να δηλώσει την παραχώρηση σε ακτήμονες τίτλων κυριότητας επί κρατικής ή απαλλοτριωμένης γης. Με αυτή τη σημασία επιβιώνει μέχρι και σήμερα στην καθομιλουμένη, επισήμως όμως προτιμάται ο όρος της *διανομής γης*.

Σε πολλές περιπτώσεις, η γη που κατέχει κάποιος σε μια περιοχή, αποτελείται από διάφορες διάσπαρτες ιδιοκτησίες, οι οποίες από γενιά σε γενιά γίνονται ακόμα πιο μικρές και απομακρυσμένες μεταξύ τους. Για παράδειγμα, μπορεί ένας αγρότης να είναι κύριος συνολικά 100 στρεμμάτων με διάφορους τρόπους (κληρονομίες, δωρεές, εξαγορές κλπ.), αλλά αυτά στην πραγματικότητα να είναι ένα άθροισμα πολλών μικρών χωραφιών που δε γειτνιάζουν, επομένως να αδυνατεί να τα εκμεταλλευθεί με ορθολογικό και παραγωγικό τρόπο, όπως θα συνέβαινε εάν η έκταση ήταν ενιαία. Όταν αυτή η κατάσταση γενικεύεται σε μια τοπική κοινωνία, το πρόβλημα από ατομικό γίνεται βαθιά κοινωνικό. Πρώτον, ο χαμηλός βαθμός αξιοποίησης οδηγεί σε φτώχεια και (ειδικά στην περίπτωση της υπαίθρου) σε εγκατάλειψη. Δεύτερον, ως αποτέλεσμα του προηγούμενου, πέφτει η εμπορική αξία της γης, άρα μακροπρόθεσμα ευνοείται η συγκέντρωσή της σε λίγα χέρια - για την ακρίβεια, στα χέρια αυτών που θα αγοράσουν την κατακερματισμένη και υποτιμημένη γη, ώστε μετά να την ενιαιοποιήσουν.

Για να αντιμετωπιστούν αυτές οι παθογένειες, πολλές φορές και σε πολλά κράτη έχει επιλεγεί η λύση του αναδάσμου, είτε ως έκτακτη είτε ως πάγια πρακτική. Αυτός μπορεί να είναι:

- Ανάλογα με το τόπο και το σκοπό του, *αγροτικός* ή *αστικός*. Ο μιν αποτελεί εργαλείο της *αγροτικής πολιτικής*, ο δε του *πολεοδομικού σχεδιασμού*.
- Ανάλογα με τη διαδικασία που ακολουθείται, *εκούσιος* ή *υποχρεωτικός*. Στην πρώτη περίπτωση, οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες καλούν το κράτος να εκκινήσει τη διαδικασία. Στη δεύτερη, είναι οι αρμόδιες κρατικές αρχές που εντοπίζουν το πρόβλημα και επιβάλλουν τον αναδάσμο, ανεξάρτητα από την προσωπική βούληση των ιδιοκτητών.

Η συνήθης μεθοδολογία του αναδάσμου έχει ως εξής: Αρχικά, καταγράφονται οι ιδιοκτησίες και οι κύριοί τους (κτηματολογηση) και εκτιμάται η αξία καθεμιάς - εάν π.χ. πρόκειται για αγροτικές εκμεταλλεύσεις, ένα «ποτιστικό» κτήμα έχει μεγαλύτερη αξία από ένα «ξερικό» ίσου μεγέθους. Όταν αυτή η διαδικασία ολοκληρωθεί, κάθε ιδιοκτήτης λαμβάνει την κυριότητα ενός νέου τεμαχίου, αξίας ανάλογης με τη συνολική αξία των προ αναδάσμου ιδιοκτησιών του. Ουσιαστικά δηλαδή «ξαναγράφεται» το κτηματολόγιο της περιοχής με τέτοιο τρόπο, ώστε όλες οι ιδιοκτησίες να γίνουν ενιαίες.

4.2 ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΑΔΑΣΜΟΥ

• ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΑΝΑΔΑΣΜΟΣ

Ο αναδάσμος αγροτικών κτημάτων (αγροτικός αναδάσμος) είναι η ενοποίηση και αναδιανομή όλης ή μέρους της έκτασης αγροτικής γης που περικλείεται στα διοικητικά όρια ενός ή περισσοτέρων χωριών, έτσι ώστε ο κάθε ιδιοκτήτης να πάρει συγκεντρωμένη την ιδιοκτησία

του σε ένα, δυο ή τρία το πολύ τεμάχια γης, ίσης περίπου αξίας με την ιδιοκτησία που κατείχε πριν τον αναδασμό.

Οι δύο βασικοί στόχοι του αγροτικού αναδασμού είναι:

- Η αύξηση όσο το δυνατό του αριθμού των οικονομικά εκμεταλλεύσιμων κτημάτων.
- Η βελτίωση της ελαττωματικής δομής της διακατοχής της γης.

Για την υλοποίηση των δύο αυτών στόχων, μέσω του σχεδίου αγροτικού αναδασμού:

- Μειώνεται ο αριθμός των τεμαχίων γης κάθε ιδιοκτησίας (μείωση πολυτεμαχισμού).
- Συγκεντρώνεται η διάσπαρτη ιδιοκτησία
- Αυξάνεται το μέγεθος των ιδιοκτησιών με αγορά και διάθεση ιδιωτικής, εκκλησιαστικής και κρατικής γης.
- Παρέχεται πρόσβαση σε όλα τα τεμάχια γης που προκύπτουν με την ενοποίηση και αναδιανομή.
- Δημιουργούνται κατά το δυνατόν τεμάχια γης με κανονικά σχήματα.
- Εξαλείφεται η δυαδική και πολλαπλή μορφή ιδιοκτησίας
- Εξαλείφεται η ιδιοκτησία σε αδιανέμητες μερίδες (συνιδιοκτησία)
- Καταργούνται τα απαρχαιωμένα δικαιώματα νερού.
- Επιλύονται οι συνοριακές διαφορές τεμαχίων γης και εκσυγχρονίζονται τα κτηματικά σχέδια.

- **ΑΣΤΙΚΟΣ ΑΝΑΔΑΣΜΟΣ**

Ο αστικός αναδασμός αποτελεί ένα αυτοχρηματοδοτούμενο εργαλείο πολεοδομικής ενεργοποίησης μιας συγκεκριμένης περιοχής η οποία δεν διαθέτει όλες η διαθέτει μερικώς τις απαραίτητες προϋποθέσεις και υποδομές.

Στην πράξη, μέσω του αστικού αναδασμού τα τεμάχια γης αποκτούν κατάλληλο σχήμα, μέγεθος, πρόσβαση σε δημόσιο χώρο και επιλύονται οι οποίες ιδιοκτησιακές διαφορές. Παράλληλα με την εισφορά ενός ποσοστού γης από την κάθε ιδιοκτησία που συμμετέχει στη διαδικασία του αστικού αναδασμού επιτυγχάνεται η δημιουργία των απαραίτητων χώρων δημόσιας χρήσης (π.χ. δρόμοι, πλατείες, χώροι πρασίνου) και των χώρων για κοινωφελείς σκοπούς στην περιοχή (π.χ. σχολεία, εκκλησίες) και παράλληλα χρηματοδότησης της κατασκευής των έργων και των δικτύων υποδομής.

Ο αστικός αναδασμός χρησιμοποιείται εκτεταμένα σε διάφορες χώρες όπως είναι η Ιαπωνία, Γερμανία, Σουηδία, Νορβηγία, Κορέα, Μαλαισία, Αυστραλία.

Αστικός αναδασμός και στο βάθος αγροτικός αναδασμός

- **ΔΑΣΙΚΟΣ ΑΝΑΔΑΣΜΟΣ**

Ο δασικός αναδασμός εφαρμόζεται σε μεγάλη κλίμακα σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες που διαθέτουν δασική βιομηχανία όπως είναι η Σουηδία, η Φιλανδία, η Γερμανία, η Ισπανία και η Πορτογαλία. Μέσω του δασικού αναδασμού περιορίζεται ο πολυτεμαχισμός και ο μικροτεμαχισμός της δασικής γης, συγκεντρώνεται η διάσπαρτη ιδιοκτησία δασικής γης και βελτιώνεται η ελαττωματική δομή διακατοχής της. Έτσι, επιτυγχάνεται μείωση του κόστους εκμετάλλευσης και διαχείρισης δασικών γαιών, αύξηση της παραγωγικότητας σε ξυλεία και κατά συνέπεια αύξηση του εισοδήματος των δασοκόμων και των επενδύσεων στη δασοκομία.

Δασικός αναδασμός

4.3 ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Τι είναι το Αγροτικό Ζήτημα; Αν ψάξουμε έναν συγκεκριμένο ορισμό, δύσκολα θα βρούμε και αυτό γιατί το Αγροτικό Ζήτημα προσδιορίζεται διαφορετικά σε κάθε εποχή και σε κάθε περίπτωση.

Ένας κλασικός ορισμός του αγροτικού ζητήματος αναφέρεται στη χρόνια υστέρηση (και αστάθεια) των γεωργικών εισοδημάτων ως προς τα μη γεωργικά εισοδήματα. Για μια σειρά από λόγους (π.χ. εξάρτηση από βιολογικούς και κλιματικούς παράγοντες), οι τιμές των γεωργικών προϊόντων και, συνακόλουθα, τα γεωργικά εισοδήματα παρουσιάζουν έντονες διακυμάνσεις, ενώ παράλληλα υπολείπονται των εισοδημάτων που αποκτώνται στους άλλους τομείς της οικονομίας. Το Αγροτικό Ζήτημα σήμερα, συνδέεται άμεσα με την δυσκολία επιβίωσης της αγροτικής οικογένειας και της αγροτικής εκμετάλλευσης. Η ριζοσπαστική προσέγγιση, ήδη από τον 19ο αιώνα, βλέπει στο αγροτικό ζήτημα τη διαδικασία ενσωμάτωσης της γεωργίας στον σύγχρονο καπιταλισμό. Το ενδιαφέρον εστιάστηκε κυρίως στο κατά πόσο θα επικρατήσουν και στη γεωργία οι «νόμοι» της καπιταλιστικής ανάπτυξης, με ιδιαίτερη έμφαση στη διαδικασία συγκέντρωσης της γης και προλεταριοποίησης των μικρών γεωργών. Νεότερες εκδοχές αυτής της συζήτησης, γνωστές και στην Ελλάδα, είναι η θέση για την «προλεταριοποίηση της οικογενειακής εκμετάλλευσης μέσω της πόλωσης» και η θέση της «διατήρησης της οικογενειακής εκμετάλλευσης μέσω της διαφοροποίησης». Όπως είναι γνωστό, μεταπολεμικά υπήρξε διεθνώς μια ευρύτατη συναίνεση αφενός ως προς τη μεγάλη σημασία της γεωργίας σε κάθε χώρα (εξασφάλιση βασικών ειδών διατροφής, κ.λπ.) και αφετέρου ως προς την καθυστέρησή της και την ανάγκη να μειωθεί το χάσμα που τη χωρίζει από τους άλλους τομείς. Κεντρική ιδέα ήταν η «ισοτιμία» (parity) της γεωργίας με τους άλλους τομείς, η οποία επιδιώχθηκε στη μεν

Ευρωπαϊκή Κοινότητα μέσω της επίτευξης ενός «συγκρίσιμου εισοδήματος», στις δε ΗΠΑ με τον στόχο οι τιμές πώλησης των γεωργικών προϊόντων να μην είναι χαμηλότερες των τιμών των γεωργικών εισροών. Η επιδίωξη αυτή εντάχθηκε μέσα σ' ένα συγκροτημένο σύνολο μέτρων αγροτικής πολιτικής, που αποσκοπούσαν στην προστασία και στήριξη του γεωργικού τομέα. Στην περίπτωση της ΕΕ, η πολιτική αυτή είχε εξαρχής και κοινωνική διάσταση, ενώ με την πάροδο του χρόνου ενσωμάτωσε περιβαλλοντικούς στόχους και εμπλουτίστηκε με μια ισχυρή διαρθρωτική συνιστώσα, δηλ. την πολιτική για την ανάπτυξη της υπαίθρου. Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '80, όμως, σημειώνεται μια σημαντική στροφή προς τη «φιλελευθεροποίηση» των αγροτικών πολιτικών. Η στροφή αυτή ήλθε ως συνέχεια των διαρκών πιέσεων για φιλελευθεροποίηση του διεθνούς γεωργικού εμπορίου (ήδη από τη δεκαετία του '60) και της επικράτησης του μονεταρισμού στην οικονομική θεωρία, από τη δεκαετία του '70, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι εγχώριες πιέσεις για περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές, καθώς και οι διεθνείς πιέσεις στο πλαίσιο των πολυμερών διαπραγματεύσεων του Γύρου της Ουρουγουάης. Στο πλαίσιο αυτό, αναθεωρούνται ορισμένες βασικές σταθερές της μέχρι τότε συναίνεσης: Δεν υπάρχει καμιά «γεωργική ιδιαιτερότητα», ούτε και «αγροτικό ζήτημα», επομένως η κατανομή των πόρων μέσω της αγοράς προηγείται της παρέμβασης του κράτους στη γεωργία. Στη γεωργία πρέπει να παραμείνουν αυτοί που μπορούν να αποκτήσουν ένα επαρκές εισόδημα από την πώληση των προϊόντων τους σε ανταγωνιστικές αγορές. Η γεωργική εκμετάλλευση θεωρείται μια επιχείρηση που δραστηριοποιείται στις διεθνείς αγορές, ο γεωργός θεωρείται επιχειρηματίας και όχι παραγωγός τροφίμων για το έθνος, ενώ οι γεωργοί αυτοπροστατεύονται μέσω ιδιωτικών ασφαλιστικών προγραμμάτων από τις ενδεχόμενες απώλειες εισοδήματος. Έτσι, δεν απομένουν περιθώρια για ενεργό ρόλο του κράτους (ή άλλων οργανισμών) στη διαμόρφωση των γεωργικών δομών: «...Η διαρθρωτική προσαρμογή είναι μια δυναμική διαδικασία που καθοδηγείται από τα σήματα των αγορών...» (OECD, 1995). Φυσικό επακόλουθο ήταν η σταδιακή απορρύθμιση των γεωργικών αγορών και η σαφής υποβάθμιση της γεωργικής διαρθρωτικής πολιτικής.

Μπορούμε να αποκομίσουμε μια συνοπτική εικόνα για το αγροτικό ζήτημα προσεγγίζοντάς το από την εισοδηματική του διάσταση. Η προσέγγιση αυτή θα γίνει μέσα από την έννοια της οικονομικής βιωσιμότητας και τη χρήση ορισμένων από τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα επεξεργασμένα στοιχεία για την Ελλάδα. Θα προσπαθήσουμε επίσης να αποσαφηνίσουμε ορισμένα χαρακτηριστικά του εισοδηματικού προβλήματος της σύγχρονης γεωργίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Η αγροτική μεταρρύθμιση

Ο αγροτικός τομέας είναι αυτός που υπέστη τις σαρωτικότερες μεταβολές, όσον αφορά το βαθμό της κρατικής παρέμβασης, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Ο πολλαπλασιασμός των μελών των αγροτικών οικογενειών (μέσος όρος ετήσιας αύξησης του πληθυσμού στο Μεσοπόλεμο 1,93%) και η αδιάκοπη κατάτμηση της γης επιδείνωσε την ήδη χαμηλή αποδοτικότητα των γεωργικών κλήρων. Η ανακατανομή του αγροτικού εισοδήματος, προς όφελος των άμεσων καλλιεργητών, προέκυψε ως συνέπεια της διαδικασίας της σχετικής μεταρρύθμισης που ακολούθησαν οι μεσοπολεμικές κυβερνήσεις. Τα αποτελέσματα υπήρξαν ιδιαίτερα θετικά όχι μόνο στο επίπεδο της αύξησης της παραγωγής αλλά και ως προς τη συνολική κινητοποίηση των εγχώριων πόρων με απώτατο στόχο την εκβιομηχάνιση.

Η αγροτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα καθυστέρησε σημαντικά και δεν ολοκληρώθηκε παρά μόνο μετά τη μαζική εισροή των προσφύγων της Μικράς Ασίας το 1922. Η αρχή της αγροτικής μεταρρύθμισης εξηγγέλθη το 1917 στην Θεσσαλονίκη από τον Βενιζέλο. Παρ' όλα αυτά το μεγαλύτερο μέρος αυτής πραγματοποιήθηκε μετά το 1922. Η αγροτική μεταρρύθμιση αποφασίστηκε την στιγμή της πτώσης του εξωτερικού εμπορίου. Η πτώση αυτή είχε προκληθεί από τον θαλάσσιο αποκλεισμό τον οποίο είχαν επιβάλλει οι δυτικές δυνάμεις (Αγγλογάλλοι) στην Ελλάδα, προκειμένου να την υποχρεώσουν να εισέλθει στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο με το μέρος της Αντάντ. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο αποκλεισμός της Ελλάδας λειτούργησε, από οικονομική άποψη, ως ένας αυθόρμητος προστατευτισμός, τόσο υπέρ της εθνικής βιομηχανικής παραγωγής όσο και εις όφελος των εγχώριων σιτηρών. Η συγκυρία αυτή έθεσε εκ νέου το ζήτημα των τσιφλικιών. Ενώ στο βενιζελικό κράτος της βορείου Ελλάδος τα τσιφλίκια κατελάμβαναν άνω του 50% των καλλιεργούμενων εκτάσεων, στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας τα τσιφλίκια κατελάμβαναν μόνο των 1/3 των γαιών. Έτσι οι γαιοκτήμονες του βορρά μπορούσαν να τα διατηρήσουν για λίγο καιρό ακόμα. Όμως η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 και ο συνακόλουθος επαναπατρισμός 1,5

εκατομμυρίου προσφύγων, σήμαναν πλέον το οριστικό τέλος της μεγάλης γαιοκτησίας στην Ελλάδα. Χωρίς αμφιβολία, λοιπόν, το πρόβλημα του εποίκισμού των προσφύγων επέσπευσε την εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης. Ο πληθυσμός των τσιφλικιών τις παραμονές της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917 δεν ξεπερνούσε τα 430.000 άτομα σε πανελλήνια κλίμακα και αντιπροσώπευε το 13,43% του συνολικού αγροτικού πληθυσμού της χώρας. Οι απαλλοτριώσεις των τσιφλικιών για την αντικατάσταση των γαιοκτημόνων κατά τα έτη 1917-1925 έγιναν με την εξής συχνότητα:

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ
1917	0
1918	1 τσιφλίκι
1919	0
1920	63 τσιφλίκια
1921	12 τσιφλίκια
1922	12 τσιφλίκια
1923	642 τσιφλίκια
1924	561 τσιφλίκια
1925	561 τσιφλίκια

Γενικά, το Ελληνικό κράτος εθνικοποιώντας την γη (το 1828), φάνηκε πρωτοποριακό μεταξύ των σύγχρονων καπιταλιστικών κρατών, όσο αφορά το θέμα της γεωργικής πολιτικής. Αργότερα, το 1871 η διανομή της εθνικοποιημένης γης σε μικρούς οικογενειακούς κλήρους, δεν ήταν αντίθετη προς την προηγούμενη εθνικοποίηση. Κοινός στόχος και των δύο περιπτώσεων ήταν να εμποδιστεί η μεγάλη γαιοκτησία. Τα τσιφλίκια, μέσω της κατάργησης του οθωμανικού δικαίου από το ελληνικό κράτος, αντικαταστάθηκαν από το νεότερο καπιταλιστικό δίκαιο και έτσι μπόρεσαν να νομιμοποιηθούν. Οι απαλλοτριώσεις των κτημάτων των χωρικών, εμφανίστηκαν σε μεγάλη κλίμακα στην νεότερη Ελλάδα, κυρίως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Σκοπός του Ελληνικού κράτους ήταν να προστατέψει την μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία των τσιφλικιών. Από οικονομικής

πλευράς, συμπεραίνεται εύκολα ότι ο τσιφλικικός σχηματισμός, ανήκει στην κλειστή οικονομία και σκοπός δεν ήταν το μεγάλο κέρδος αλλά η αυτάρκεια. Επίσης το τσιφλίκι συνδύαζε ένα σύστημα οικονομικής εκμετάλλευσης και νομαδισμού. Παρ' όλα αυτά έγιναν συστηματικές προσπάθειες περιορισμού των τσιφλικιών, με σκοπό, την πτώση των τιμών των εγχώριων σιτηρών και την συντριβή της έγγειας προσόδου. Τελικά αυτή η πρακτική πραγματοποιήθηκε με την αγροτική μεταρρύθμιση του 1917. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η αγροτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα καθόρισε εξ' ολοκλήρου την έγγειο ιδιοκτησία και το κολληγικό σύστημα. Είχε λοιπόν ως συνέπεια την κατάτμηση του καλλιεργούμενου εδάφους και τον σχηματισμό ενός μεγάλου αριθμού μικροσκοπικών οικογενειακών εκμεταλλεύσεων. Πάντως αυτή η μορφή της ελληνικής γεωργίας δεν εμπόδιζε την διείσδυση του καπιταλισμού. Αντιθέτως, η ελληνική οικογενειακή γεωργία ενσωματώθηκε κατά τον καλύτερο τρόπο στον κοινωνικό μηχανισμό του καπιταλισμού. Τέλος, η κατάτμηση της γης ωφέλησε την εκβιομηχάνιση της χώρας την εποχή του Μεσοπολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6°

Η Ρώμη, τόσο μεγαλοπρεπής όσο και αδίστακτη. Λοιπόν το 202 π.χ. ο Σκιπίων ο Αφρικανός (J.-C., Scipio l'Africain) κατέστρεψε στη Ζάμα τον στρατό του Αννίβα Μπάρκα (Hannibal Barca), αρχηγού των Καρχηδονίων δίνοντας τέλος στο Δεύτερο Καρχηδονιακό πόλεμο και εγκαθίδρυσε τη Ρωμαϊκή υπεροχή στη Μεσόγειο. Ο κύριος κίνδυνος για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν ετοιμάζονταν πλέον από το εξωτερικό αλλά από το εσωτερικό. Δυο αδελφοί ο Τιβέριος και ο Γάιος Γράκχος οι μικροί γιοί του Αφρικανού ετοιμάζονται να ανατρέψουν την ιστορία των ρωμαϊκών θεσμών. Η ιστορία των Γράκχων υπήρξε ήδη, λόγω κληρονομικότητας, μια αλληλουχία από αντιπαλότητες και συμμαχίες.

Οι Γράκχοι, εμφανίζονται, όπως θα ιδούμε παρακάτω, στην πολιτική σκηνή της Ρώμης μετά το 133 π.χ. και εμείς θα εξετάσουμε, στην παρούσα ενότητα, τα αμέσως προηγούμενα χρόνια. Έτσι, θα γίνει ευκολότερα κατανοητό για ποιο λόγο οι Γράκχοι έκριναν αναγκαίες κάποιες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και αγωνίστηκαν να τις υλοποιήσουν.

Από το 146 π.χ., οι Ρωμαίοι, μετά τη νίκη του ύπατου Μόμμιου στη Λευκόπετρα της Κορίνθου, έχουν υποτάξει την Ελλάδα, που έγινε ρωμαϊκή επαρχία με το όνομα «Αχαΐα». Ο ελεύθερος βίος των πάλαι ποτέ παντοδύναμων πόλεων – κρατών του Ελλαδικού χώρου (Αθήνα, Σπάρτη, Θήβα, Κόρινθος, Δήλος κ.α.) σταματά, μετά από μακράιωνη διαδρομή, στην οποία, πέρα από τις κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις, έχουν να επιδείξουν λαμπρά πνευματικά επιτεύγματα και καλλιτεχνικά δημιουργήματα (η γέννηση της αττικής τραγωδίας και κωμωδίας, ο «Χρυσός Αιώνας» του Περικλή, ο Παρθενώνας, η Λυκούργειανομοθεσία κ.α.).

Ο 3ος Καρχηδονιακός πόλεμος, όταν τερματίζεται το 146/5 π.χ., έφερε την

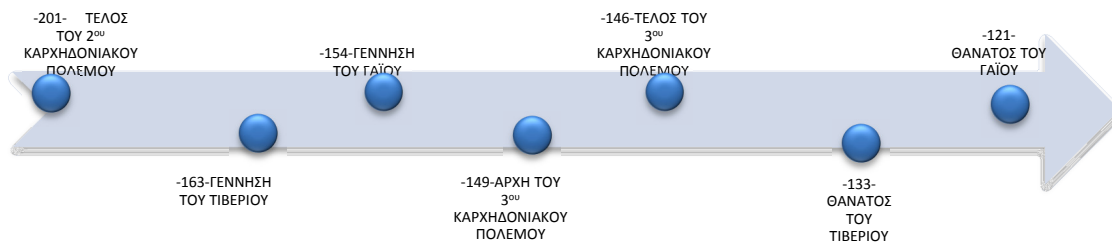
οριστική καταστροφή της ιστορικής θαλασσοκράτειρας Καρχηδόνας από τους Ρωμαίους. Ο Σκιπίων Αιμιλιανός, επικεφαλής των ρωμαϊκών λεγεώνων, κατέστρεψε συθέμελα την αφρικανική άλλοτε υπερδύναμη, που από το 264 π.χ. αντιστεκόταν σθεναρά, με Αμίλκα Βάρκα και Αννίβα, κατά τους Καρχηδονιακούς πολέμους στις προσπάθειες των Ρωμαίων να καθυποτάξουν την Καρχηδόνα.

Μετά την υποταγή της Ελλάδας και την καταστροφή της Καρχηδόνας, οι Ρωμαίοι κυριαρχούν σε ξηρά και σε θάλασσα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και – μολονότι η Αίγυπτος των Πτολεμαίων τούς κάθεται «κάρφος στο μάτι» – αποκαλούν τη Μεσόγειο θάλασσα «mare nostrum (: η θάλασσά μας)». Παρά τις επιτυχημένες πολεμικές επιχειρήσεις των Ρωμαίων εκτός Ιταλικής Χερσονήσου, τα χρόνια μετά το 145 π.χ., παρατηρούμε έντονη κοινωνική δυσφορία. Οφείλεται σε διάφορους λόγους, εκ των οποίων ξεχωρίζουμε την ανάγκη για αναδασμό της γης, η οποία θα προσέφερε σημαντική ανακούφιση στα λαϊκά στρώματα από την κοινωνικοοικονομική καταπίεση των κρατούντων και της Συγκλήτου.

Και εμφανίζονται οι Γράκχοι, ρωμαίοι πολιτικοί. Οι Γράκχοι ήταν δυο αδελφοί και ανήκαν στην τάξη των Ρωμαίων ευγενών: ο πρωτότοκος Τιβέριος Σεμπρώνιος Γράκχος και ο δευτερότοκος Γάιος Σεμπρώνιος Γράκχος, που γεννήθηκε 9 χρόνια αργότερα. Η ευφυΐα και η ευφράδεια των αδελφών Γράκχων σημάδεψαν την εποχή τους αλλά έγιναν κυρίως γνωστοί για τη θαρραλέα προσπάθειά τους να μεταρρυθμίσουν το Ρωμαϊκό κοινωνικό σύστημα.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Τούτοι ήταν παιδιά του Τιβερίου Γράκχου, που χρημάτισε και τιμητής των Ρωμαίων και δύο φορές ύπατος και τέλεσε δύο θριάμβους, ενώ πιο λαμπρή ήταν η υπόληψη που απέκτησε από την αρετή του. Έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και είχε υποδειγματική πολιτική και στρατιωτική σταδιοδρομία. Γι αυτό και αξιώθηκε μετά τον θάνατο του Σκιπίωνα, που συνέτριψε τον Αννίβα, (Ο Σκιπίων ο Αφρικανός και ο Τιβέριος Σεμπρώνιος Γράκχος αν και απεχθάνονταν ανοικτά ο ένας τον άλλο, όπως πολλοί αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν, οι δύο άντρες κάθισαν και οι δύο σε ένα τραπέζι όπου κατέληξαν σε συμφιλίωση και ο πρώτος υποσχέθηκε την δευτερότοκη κόρη του στον δεύτερο.) να πάρει σύζυγο του την κόρη του Κορνηλία, παρ' ότι αυτός δεν ήταν φίλος, αλλά ανήκε στην αντίπαλη πολιτική παράταξη. Λέγεται ότι κάποτε συνέλαβε πάνω στο κρεβάτι του ένα ζευγάρι φίδια, και οι μάντιες που εξέτασαν αυτό το παράδοξο φαινόμενο δεν επέτρεπαν να σκοτώσουν και τα δύο φίδια ούτε όμως και τα δύο να τα αφήσουν ελεύθερα, αλλά για το καθένα έδωσαν την ερμηνεία πως το αρσενικό φίδι, αν θανατωθεί, θα φέρει τον θάνατο του Τιβερίου, ενώ το θηλυκό, τον θάνατο της Κορνηλίας. Ο Τιβέριος, λοιπόν, επειδή αγαπούσε τη γυναίκα του και επειδή θεώρησε σωστότερο να πεθάνει εκείνος, που ήταν μεγαλύτερος στην ηλικία, μιας και εκείνη ήταν ακόμα **νέα** σκότωσε το αρσενικό φίδι και άφησε ελεύθερο το θηλυκό. Μετά από λίγο καιρό πέθανε, αφήνοντας δώδεκα παιδιά, που τα είχε αποκτήσει με την Κορνηλία.

Η Κορνηλία ανέλαβε την ανατροφή των παιδιών και όλα τα ζητήματα του σπιτιού, και αναδείχτηκε τόσο συνετή, στοργική μητέρα και μεγαλόψυχη, ώστε να μη φανεί ότι πήρε λανθασμένη απόφαση ο Τιβέριος διαλέγοντας να πεθάνει ο ίδιος αντί για τη γυναίκα του, αυτή μάλιστα, όταν ο Πτολεμαίος ο βασιλιάς της πρόσφερε το βασιλικό στέμμα και της ζήτησε να τον παντρευτεί, αρνήθηκε και αφοσιώθηκε στην ανατροφή των τριών παιδιών της - είχε και μία κόρη-(η οποία παντρεύτηκε

τον Σκιπίωνα τον νεότερο) τα οποία είχαν επιζήσει από τα δώδεκα που είχε φέρει στον κόσμο.

Έχει καταστεί παροιμιώδης η απάντηση που έδωσε η Κορνηλία σε κάποια πλούσια πατρικία η οποία καμάρωνε για τα κοσμήματά της. «Τα δικά μου κοσμήματα» της είπε «είναι τα παιδιά μου».

«Ιδού τα πιο όμορφα μου στολίδια»

Κορνηλία η μητέρα των Γράκχων

Η Κορνηλία, τα παιδιά της δηλαδή τον Τιβέριο και τον Γάιο τα ανέθρεψε τόσο φιλότιμα, ώστε να είναι φανερό ομολογουμένως πως το ότι έγιναν οι πιο ευφυείς Ρωμαίοι το όφειλαν περισσότερο στην παιδεία τους παρά στα φυσικά χαρίσματα τους.

Επειδή, όπως ακριβώς η ομοιότητα των πλαστικών και ζωγραφικών απεικονίσεων των Διοσκούρων έχει κάποια διαφορά στη μορφή του παλαιστή από του δρομέα, έτσι αν και οι νέοι εκείνοι έμοιαζαν πολύ ως προς την ανδρεία και τη σωφροσύνη και ακόμα ως προς τη γενναιοδωρία, τη λογική και τη μεγαλοψυχία, στα έργα τους όμως και στην πολιτική τους αναφάνηκαν και ξεχώρισαν μεγάλες ανομοιότητες, και γι' αυτό νομίζω πως δεν θα ήταν άσχημα να εκθέσω αυτές πρώτα. Πρώτα,

λοιπόν, στην έκφραση του προσώπου, στο βλέμμα και στις κινήσεις ο Τιβέριος ήταν πράος και ήρεμος, ενώ ο Γάιος χαρακτηριζόταν από ένταση και ορμητικότητα, ώστε ο πρώτος να δημηγορεί στεκόμενος με κοσμιότητα στην ίδια θέση, ενώ ο δεύτερος να περπατά πάνω στο βήμα, πράγμα που ήταν πρωτοφανές στους Ρωμαίους, και να πετά την τήβεννο από τον ώμο του, καθώς μιλούσε, όπως παραδίδουν και για τον Κλέωνα τον Αθηναίο πως ήταν ο πρώτος από τους ρήτορες που έβγαζε τον μανδύα του και χτυπούσε τον μηρό του· έπειτα ο λόγος του Γαΐου από τη μια ήταν φοβερός και γεμάτος πάθος και έφθανε ως τη μεγαλοποίηση των γεγονότων, ενώ εκείνος του Τιβερίου ήταν πιο γλυκός και προκαλούσε περισσότερο τον οίκτο· στις εκφράσεις ο λόγος εκείνου (του Τιβερίου) ήταν καθαρός και δουλεμένος με ακρίβεια, ενώ του Γαΐου είχε πειστικότητα και λαμπρότητα. Έτσι και στον τρόπο ζωής και στη διατροφή ο Τιβέριος ήταν ολιγαρκής και απλός, ενώ ο Γάιος σε σύγκριση βέβαια με τους άλλους ήταν σώφρων και αυστηρός, αλλά με τον αδελφό του διέφερε στο ότι του άρεσαν οι νεωτερισμοί και τα περιττά πράγματα. Ως προς το ήθος είχαν ανάλογη διαφορά με εκείνη που είχαν στον λόγο, ο ένας ήταν επιεικής και πράος, ενώ ο άλλος τόσο τραχύς και οξύθυμος, ώστε πολλές φορές χωρίς να το θέλει κατά την ομιλία του πολλές φορές παραφερόταν από την οργή του και δυνάμωνε τον τόνο της φωνής του και έβριζε και δημιουργούσε σύγχυση στον λόγο του.

Τέτοιες ήταν, λοιπόν, οι διαφορές τους· η ανδρεία απέναντι των εχθρών, η δικαιοσύνη προς τους υπηκόους, η φροντίδα για τις αρχές και η εγκράτεια στις απολαύσεις ήταν στοιχεία अपαράλλακτα και στους δύο. Μεγαλύτερος κατά εννέα χρόνια ήταν ο Τιβέριος και τούτο (η

μεγάλη διαφορά τους στην ηλικία) έκανε την πολιτική σταδιοδρομία του καθενός να εξαρτάται από την εποχή που έζησε και έβλαψε πολύ τις πράξεις τους, καθώς δεν έφτασαν στην ακμή τους ταυτόχρονα και οι δύο, ούτε συνένωσαν τη δύναμη τους, ώστε να γίνει μεγάλη και ανυπέρβλητη.

Ο Τιβέριος Γράκχος γεννήθηκε το 162 π.α.χ.χ.. Ο Τιβέριος όπως και ο αδελφός του ο Γάιος έλαβαν μεγάλη ρητορική και φιλοσοφική μόρφωση. Ο Τιβέριος είχε δάσκαλο της ρητορικής το Διοφάνη το Μυτιληναίο και της φιλοσοφίας τον Βλόσιο από την Κύμη που τον εκπαίδευσε στη διαλεκτική και έγινε πιστός του φίλος. Αμέσως μόλις πέρασε το στάδιο της παιδικής ηλικίας, απέκτησε τόσο μεγάλη φήμη, ώστε κρίθηκε άξιος, για την αρετή του πιο πολύ παρά για την ευγενική καταγωγή του, να του δοθεί η λεγόμενη ιεροσύνη των Αυγούρων. Αυτό το δήλωσε και ο Άππιος Κλαύδιος, άντρας που έγινε ύπατος και τιμητής και είχε τεθεί, λόγω του αξιώματος του πρόκριτος της γερουσίας των Ρωμαίων και υπερείχε ως προς το φρόνημα πολύ από τους συγχρόνους του. Γιατί, καθώς γευμάτιζαν μαζί οι ιερείς, αυτός απηύθυνε χαιρετισμό στον Τιβέριο και του είπε λόγια φιλοφρονητικά, και του ζήτησε να παντρευτεί την κόρη του. Και εκείνος δέχτηκε πρόθυμα και έκαναν έτσι συμφωνία μεταξύ τους, και ο Άππιος, μπαίνοντας στο σπίτι του, από την πόρτα κάλεσε κοντά του τη γυναίκα του, φωνάζοντας δυνατά: «Αντιστία, αρραβώνιασα την Κλαυδία μας με κάποιον άνδρα». Και εκείνη απορημένη του είπε: «Γιατί βιάστηκες τόσο πολύ; Εκτός κι αν βρήκες για γαμπρό τον Τιβέριο».

Ο Τιβέριος λοιπόν, όταν εκστράτευσε στη Λιβύη μαζί με τον δεύτερο Σκιπίωνα, που είχε παντρευτεί την αδελφή του, ήταν σύσκηνος με τον στρατηγό και γρήγορα κατάλαβε τον χαρακτήρα του, που του έδινε πολλές και μεγάλες αφορμές για να προσπαθεί να τον συναγωνιστεί στην αρετή και να μιμείται τις πράξεις του γρήγορα, ξεπέρασε όλους τους νέους στην πειθαρχία και την ανδρεία και ανέβηκε στο τείχος τον εχθρών πρώτος, όπως αναφέρει ο Φάννιος ο οποίος, μάλιστα, λέει πως ανέβηκε και αυτός μαζί με τον Τιβέριο και μετείχε σε κείνο το ανδραγάθημα. Και είχε αποκτήσει στο στρατόπεδο κατά την εκεί παραμονή του μεγάλη συμπάθεια κι όταν έφυγε τον επιθύμησαν.

Μετά από την εκστρατεία εκείνη εκλέχτηκε ταμίας και αποφασίστηκε με κλήρο να εκστρατεύσει κατά των Νομαντίνων μαζί με τον ύπατο Γάιο Μαγκίνο, που δεν ήταν άνθρωπος κακός, αλλά είχε τις μεγαλύτερες ατυχίες απ όλους τους Ρωμαίους στρατηγούς. Γι' αυτό και περισσότερο στις απρόσμενες συγκυρίες και στις κακοτυχίες έλαμψε όχι μόνον η σύνεση και η ανδρεία του Τιβερίου, αλλά εκείνο που ήταν το πιο θαυμαστό σ' αυτόν, δηλαδή ο μεγάλος σεβασμός και η τιμή που έδειχνε προς τον αρχηγό, ο οποίος εξαιτίας των συμφορών δεν είχε επίγνωση ούτε του εαυτού του, εάν δηλαδή ήταν ακόμα στρατηγός. Γιατί, αφού

ηττήθηκε σε σημαντικές μάχες, επιχείρησε να αναχωρήσει νύχτα, εγκαταλείποντας το στρατόπεδο· όταν όμως το κατάλαβαν οι Νομαντίνοι, κατέλαβαν αμέσως το στρατόπεδο, επιτέθηκαν εναντίον των στρατιωτών που έφευγαν και φόνευαν τους τελευταίους, και όταν περικύκλωσαν όλο το στράτευμα και το έσπρωχναν σε τόπους δύσβατους, όπου δεν υπήρχε τρόπος να διαφύγουν, ο Μαγκίνος χάνοντας κάθε ελπίδα να διασωθούν με τη βία, έστειλε κήρυκες για να κάνουν σπονδές και να κλείσουν ειρήνη με αυτούς αυτοί όμως είπαν ότι δεν εμπιστεύονται κανέναν άλλον παρά μόνον τον Τιβέριο και ζητούσαν να τους τον στείλουν. Και είχαν σχηματίσει την εντύπωση τούτη και εξαιτίας του ίδιου του νέου γιατί λέγονταν πολλά γι' αυτόν στο στρατόπεδο και επειδή θυμούνταν τον πατέρα του Τιβέριο, που αφού πολέμησε με τους Ίβηρες και προκάλεσε μεγάλες απώλειες σε αυτούς, έκλεισε ειρήνη με τους Νομαντίνους και την πρόσφερε στον λαό για να τη διατηρεί πάντα σωστά και δίκαια. Έτσι, όταν στάλθηκε ο Τιβέριος και συνάντησε τους Νομαντίνους, συνθηκολόγησε με αυτούς, αφού για άλλα τους έπεισε και άλλα τα αποδέχτηκε, και έσωσε ολοφάνερα είκοσι χιλιάδες Ρωμαίους πολίτες, και επιπλέον τους υπηρέτες και εκείνους που ακολουθούσαν τον στρατό έξω από τις τάξεις του. Η επιτυχία ήταν μεγάλη και ο Τιβέριος απέσπασε την αγάπη όχι μόνον των σωθεντων στρατιωτών αλλά και ολόκληρου του ρωμαϊκού λαού. Η αγάπη του λαού εκδηλώθηκε και εμπράκτως, όταν μετά την επιστροφή στη Ρώμη εισήχθησαν σε δίκη οι ταμίες, οι χιλιάρχοι και ο ύπατος Μάγκινος. Ο τελευταίος δεν διέφυγε την καταδίκη, όλοι οι άλλοι όμως αθωώθηκαν εξαιτίας του Τιβέριου που ήταν ήδη δημοφιλής και υποστηριζόνταν από τον Σκηπίωνα Αιμιλιανό.

Την εποχή εκείνη οι εκτάσεις της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας πωλήθηκαν στους πολίτες αντί οικονομικού ανταλλάγματος, αλλά τελικά μόνο οι πλούσιοι Ρωμαίοι μπορούσαν να ωφεληθούν. Στην προσπάθειά τους να διορθώσουν αυτή την κατάσταση, οι Ρωμαίοι εγκαθίδρυσαν ένα νόμο που απαγόρευε την

κατοχή γης πάνω από ένα ορισμένο όριο, αλλά οι πλούσιοι βρήκαν γρήγορα τον τρόπο να παρακάμψουν το νόμο. Οι φτωχότεροι Ρωμαίοι δεν έκαναν πλέον παιδιά και έτσι υπήρχε έλλειψη ανδρών για να πάνε στον πόλεμο.

Η επαρχία γέμισε από φυλακισμένους βαρβάρους τους οποίους χρησιμοποιούσαν οι πλούσιοι για να καλλιεργούν τη γη. Ένας Ρωμαίος δήμαρχος ο Γάιος Λέλιος προσπάθησε να προτείνει μια πρώτη αγροτική μεταρρύθμιση αλλά αναγκάστηκε να την αποσύρει λόγω της αντίδρασης των ισχυρών. Η δημαρχία του Τιβερίου αποτελεί σταθμό στη ρωμαϊκή ιστορία, διότι κατά την διάρκεια της προστατευτήκαν οι άποροι με παροχή σ' αυτούς των μέσων για άνετο βιοπορισμό και διανομή στους ακτήμονες εδαφών, τα οποία κατείχαν καθ' ολοκληρίαν λίγες πλούσιες οικογένειες. Σε αυτήν την πράξη πιθανώς παρακινήθει από δυο φίλους του, τον στωικό φιλόσοφο Βλόσιο και τον ρήτορα Διοφάνη. Μερικοί θεωρούν πως για αυτήν την απόφαση του Τιβερίου ευθύνεται η μητέρα του Κορνηλία, η οποία πολλές φορές μάλωνε τους γιους της που οι Ρωμαίοι την προσφώνούσαν ακόμα πεθερά του Σκιπίωνα και όχι μητέρα των Γράκχων. Ο αδελφός του όμως Γάιος έχει γράψει σε κάποιο βιβλίο του πως ο Τιβέριος, καθώς πορευόταν διά μέσου της Τυρρηνίας προς τη Νομαντία, βλέποντας τη χώρα να έχει ερημωθεί και δούλους ξένους και βάρβαρους να καλλιεργούν τη γη ή να βόσκουν τα κοπάδια, έβαλε τότε στον νου του για πρώτη φορά να εφαρμόσει την πολιτική που προκάλεσε μύριες συμφορές. Πιο πολύ όμως την ορμή και τη φιλοδοξία του τις έκανε να φουντώσουν ο ίδιος ο λαός, που τον προκαλούσε, με όσα έγραφε πάνω σε στοές, τοίχους και μνημεία, να ξαναπάρει τη δημόσια γη για χάρη των φτωχών.

Δεν συνέταξε όμως μόνος του τον νόμο, αλλά χρησιμοποίησε ως συμβούλους τους καλύτερους στην αρετή και στη δόξα πολίτες, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Κράσσος ο αρχιερέας, ο Μούκιος Σκαιβόλας ο νομομαθής, που τότε ήταν ύπατος, και ο Κλαύδιος Άππιος ο πεθερός του Τιβερίου. Και φαίνεται ότι ποτέ δεν συντάχθηκε πιο επιεικής και πιο μετριοπαθής νόμος για τόσο μεγάλη αδικία και πλεονεξία οποίος είχε συνταθεί βάσει παλιού νόμου, ο οποίος έβαζε όριο στην έκταση του *ager publicus* (είναι το λατινικό όνομα για την δημόσια γη της Αρχαίας Ρώμης) που έπρεπε να παραχωρείται για εκμετάλλευση σε κάθε οικογένεια και ότι περίσσειε θα μπορούσε να ξαναμοιραστεί. Έτσι, λοιπόν, Η πρότασή του ήταν να μην μπορούν οι κάτοχοι μεγάλων κτημάτων (*latifundia*) να πάρουν από τη δημόσια αγροτική περιουσία περισσότερα από 500 *jugera* (*jugerum*, ρωμαϊκή μονάδα μέτρησης επιφανείας ίση προς 1.262 τ.μ.), το δε υπόλοιπο της δημόσιας κτηματικής περιουσίας να μοιραζόταν ανά 30 *jugera* σε φτωχές οικογένειες αγροτών με το δικαίωμα να τα κληροδοτούν στους απογόνους τους, όχι όμως και να τα πουλάνε καθώς επίσης δινόταν αποζημίωση σε πρώην ιδιοκτήτες για οτιδήποτε βελτιώσεις είχαν πραγματοποιήσει, και το

κατεχόμενο έδαφος, όταν θα είχε περιορισθεί στα όρια που καθόριζε ο νόμος, γινόταν ιδιοκτησία. Με τον τρόπο αυτόν ο Τιβέριος απέκλειε τη δυνατότητα να εκβιάζονται οι μικροκτηματίες και να πουλάνε την περιουσία τους στους μεγαλοκτηματίες. Βαθμιαία, επιδίωκε να εξυγιάνει υπέρ των λαϊκών στρωμάτων όλους τους θεσμούς, οι οποίοι στήριζαν, εκείνη την εποχή, τη ρωμαϊκή δημοκρατία («respublica»). Για την επίβλεψη της εφαρμογής του νόμου ο Τιβέριος πρότεινε τη σύσταση τριμελούς επιτροπής με μονοετή θητεία η οποία θα εκλεγόταν από λαϊκή συνέλευση.

Αναπαράσταση μιας συνεδρίας στη ρωμαϊκή Σύγκλητο

Ο λαός χάρηκε, αφήνοντας κατά μέρος όσα είχαν συμβεί, γιατί πίστευε πως θα σταματούσε στο εξής η αδικία εις βάρος του, ενώ οι πλούσιοι και οι κτηματίες, που αντιμετώπισαν εχθρικά και τον νόμο, λόγω της πλεονεξίας τους, και τον νομοθέτη, εξοργισμένοι και με εριστική διάθεση, επιχειρούσαν να αποτρέψουν τον δήμο, πως τάχα εισηγείται ο Τιβέριος τον αναδασμό της γης για να προκαλέσει σύγχυση στην πολιτεία και να κάνει ριζικές μεταβολές. Αλλά δεν πέτυχαν τον σκοπό τους· γιατί ο Τιβέριος, που έκανε αγώνα για καλή και δίκαια υπόθεση, μιλώντας με λογία που μπορούσαν να παραστήσουν καλά και τα πιο άσχημα πράγματα, ήταν φοβερός και ασυναγώνιστος, όταν κάθε φορά που στεκόταν στο βήμα περιτριγυρισμένος από τον λαό μιλούσε για τους φτωχούς κι έλεγε πως τα άγρια ζώα που ζουν στην Ιταλία έχουν και φωλιά και κάπου για να κοιμηθούν και κρυψώνες, ενώ εκείνοι που πολεμούν για την Ιταλία και πεθαίνουν γι' αυτή δεν έχουν τίποτε άλλο παρά μόνο αέρα και φως, και μένοντας χωρίς στέγη και τόπο περιπλανώνται μαζί με τα παιδιά και τις γυναίκες τους, ενώ οι στρατηγοί αυτοκράτορες ψεύδονται, όταν παρακαλούν τους στρατιώτες

να προσέλθουν στις μάχες για να πολεμήσουν τους εχθρούς υπέρ τάφων και ιερών γιατί κανένας από τόσους Ρωμαίους δεν έχει ούτε βωμό πατρικό ούτε ιερό προγονικό, αλλά πολεμούν και σκοτώνονται για την καλοζωία και τον πλούτο των άλλων, και παρ' ότι ονομάζονται κυρίαρχοι της οικουμένης, αυτοί δεν έχουν ούτε μια σπιθαμή γης δική τους. Στους λόγους του αυτούς, που τους απηύθυνε, με υψηλό φρόνημα και αληθινό πάθος, προς τον λαό, ο οποίος έδειχνε ενθουσιασμένος και συγκινημένος, κανείς από τους αντιπάλους του δεν εναντιώθηκε, αλλά σκέφτηκαν να μεταχειριστούν άλλο μέσον για την επιτυχία των σκοπών τους.

Αυτοί αφήνοντας, λοιπόν, τις αντιρρήσεις, στράφηκαν στον Μάρκο Οκτάβιο, έναν από τους δημάρχους, που ήταν νέος με σοβαρότητα, ήθος και κοσμιότητα, και σύντροφος και φίλος του Τιβερίου. Εξαιτίας της σχέσης του αυτής με τον Τιβέριο αρχικά τους απέφευγε, επειδή τον ντρεπόταν καθώς όμως πολλοί και δυνατοί τον παρακαλούσαν και τον εκλιπαρούσαν τόσο σαν να τον εκβίαζαν, αντιτάχθηκε στον Τιβέριο και απέρριψε τον νόμο. Και στην περίπτωση των δημάρχων συμβαίνει όποιος από αυτούς προβάλλει αντιρρήσεις να υπερισχύει γιατί τίποτα δεν μπορούν να κάνουν οι πολλοί, ακόμα κι όταν υπάρχει συμφωνία μεταξύ τους, αν ένας διαφωνεί.

Εκνευρισμένος με αυτό ο Τιβέριος ανακάλεσε τον επεικλή νόμο, και εισηγήθηκε άλλον, που ήταν και πιο ευχάριστος στο πλήθος και πιο αυστηρός για αυτούς που αδικούσαν, καθώς όριζε να αφήσουν αυτοί τη γη που είχαν αποκτήσει παραβαίνοντας τους ισχύοντες νομούς. . Κάθε μέρα, λοιπόν, αγωνίζονταν πάνω στο βήμα ο Τιβέριος και ο Οκτάβιος, οι οποίοι, αν και φιλονικούσαν με τόσο πάθος και ένταση, δεν είπαν, όπως λένε, τίποτα το άσχημο, ούτε ξεστόμισαν ποτέ από οργή λέξη προσβλητική ο ένας για τον άλλον.

Και επειδή έβλεπε ο Τιβέριος πως ο Οκτάβιος ήταν ένοχος απέναντι στον νόμο και κατείχε μεγάλο μέρος της δημόσιας γης, του ζητούσε να σταματήσουν τη φιλονικία, δίνοντας του την υπόσχεση πως θα τον αποζημίωνε εκείνος από τα υπάρχοντα του, παρ' ότι δεν είχε ιδιαίτερα μεγάλη περιουσία. Και καθώς ο Οκτάβιος δεν αποδεχόταν την πρόταση του, απαγόρευσε όλες τις άλλες αρχές με ψήφισμα του να λειτουργούν μέχρι να διεξαχθεί η ψηφοφορία για την έγκριση του νόμου, μάλιστα, επέβαλε δικές του σφραγίδες για να μην παίρνουν τίποτα από κει οι ταμίες ούτε και να εισφέρουν, και για όσους στρατηγούς δεν τηρούσαν αυτά όρισε να πληρώνουν πρόστιμο, ώστε όλοι φοβήθηκαν και σταμάτησαν ο καθένας να ασκεί τα δημόσια καθήκοντα του.

Με αυτόν τον τρόπο ολόκληρη η διοίκηση του Ρωμαϊκού κράτους παρέλυσε. Τότε οι κτηματίες άλλαξαν την ενδυμασία τους και περιφέρονταν στην αγορά έτσι που να δείχνουν αξιολύπητοι και ταπεινοί, οργάνωναν όμως από την άλλη συνωμοσία κατά του Τιβερίου

και προέτρεπαν κάποιους να τον φονεύσουν, γι' αυτό και εκείνος αναγκάστηκε, πράγμα που το γνώριζαν όλοι, να έχει κάτω από τη ζώνη του ληστρικό μικρό ξίφος, αυτό που ονομάζουν δόλωνα.

Όταν ήρθε η μέρα και ο Τιβέριος καλούσε τον λαό για να ψηφίσει, αρπάχτηκαν από τους πλουσίους οι κάλπες και τα γεγονότα αυτά προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση. Επειδή όμως μπορούσαν ο Τιβέριος και οι άνθρωποι του να μεταχειριστούν βία, έχοντας την υποστήριξη του πλήθους, και άρχισαν να συναθροίζονται γι' αυτόν τον σκοπό, ο Μάλλιος και ο Φούλβιος, που ήταν ύπατοι, έπεσαν πάνω στον Τιβέριο και πιάνοντας του τα χέρια τον παρακαλούσαν δακρυσμένοι να σταματήσει. Και εκείνος καταλαβαίνοντας τη συμφορά που πλησίαζε και σεβόμενος τους ανθρώπους αυτούς, τους ζήτησε να τον συμβουλευθούν τι να κάνει και εκείνοι του είπαν πως δεν ήταν άξιοι να του δώσουν για τόσο σοβαρό ζήτημα συμβουλή, αλλά προτρέποντας τον και παρακαλώντας τον έπεισαν να εμπιστευτεί την όλη υπόθεση στη βουλή. Καθώς όμως δεν έφερε εις πέρας η βουλή το έργο τούτο για το οποίο συνήλθε, επειδή οι πλούσιοι είχαν μεγάλη δύναμη μέσα σ' αυτήν, ο Τιβέριος έβαλε κατά νου να κάνει κάτι παράνομο και αισχρό, να απομακρύνει από την εξουσία τον Οκτάβιο, μην ξέροντας τι άλλο να κάνει για να θέσει τον νόμο προς ψηφοφορία. Και αρχικά παρακαλούσε τον Οκτάβιο φανερά, χρησιμοποιώντας φιλοφρονητικά λόγια και πιάνοντας του τα χέρια, να κάνει πίσω και να ευχαριστήσει τον λαό, που είχε δίκαια αιτήματα και θα έπαιρνε λίγα σε σχέση με τους μεγάλους κόπους και κινδύνους του. Επειδή όμως ο Οκτάβιος δεν υποχωρούσε, ο Τιβέριος του είπε πως δεν μπορεί να είναι και οι δύο άρχοντες και να μη συμφωνούν για τόσο σοβαρά ζητήματα, έχοντας ίση εξουσία, και να αφήνουν να περνάει ο καιρός χωρίς πόλεμο, και πως βλέπει ως μόνη λύση γι' αυτό το να αφαιρεθεί σε έναν από τους δύο η εξουσία. Και παρακάλεσε τον Οκτάβιο να καλέσει τον λαό για να ψηφίσει για αυτόν (τον Τιβέριο) πρώτα· γιατί θα κατέβαινε αμέσως από την εξουσία και θα γινόταν απλός πολίτης, αν τούτο αποφάσιζαν οι πολίτες. Και καθώς ο Οκτάβιος δεν ήθελε να το κάνει, του είπε ο Τιβέριος πως θα καλέσει αυτός τον λαό να ψηφίσει για τον Οκτάβιο, αν τούτος, αφού το σκεφθεί καλά, δεν αλλάξει γνώμη. Τότε γι' αυτόν τον σκοπό διέλυσε την εκκλησία του δήμου. Την επόμενη μέρα, όταν συγκεντρώθηκε πάλι ο λαός για συνέλευση, ο Τιβέριος ανεβαίνοντας πάνω στο βήμα προσπαθούσε πάλι να πείσει τον Οκτάβιο. Επειδή όμως εκείνος ήταν αμετάπειστος, εισηγήθηκε νόμο που του αφαιρούσε το αξίωμα του δημάρχου και καλούσε αμέσως τους πολίτες να ψηφίσουν και επειδή από τις τριάντα πέντε φυλές που ήταν ενέκριναν με την ψήφο τους τον νόμο οι δεκαεπτά και αν τον ενέκρινε άλλη μία, ο Οκτάβιος θα αναγκαζόταν να γίνει απλός πολίτης, διέταξε ο Τιβέριος να διακοπεί η ψηφοφορία, και παρακαλούσε πάλι τον Οκτάβιο και τον αγκάλιασε μπροστά στα μάτια του λαού και τον φίλησε, ζητώντας του

ολόθερμα να μην επιτρέψει και αυτός ο ίδιος να ατιμαστεί ούτε και εκείνον να τον κατηγορήσουν για μια τόσο αυστηρή και δυσάρεστη πολιτική ενέργεια. Ο Οκτάβιος μένοντας εντελώς ασυγκίνητος και ακλόνητος, αλλά γέμισαν τα μάτια του δάκρυα και σιωπούσε για πολύ ώρα έστρεψε όμως το βλέμμα του προς τους πλουσίους και τους κτηματίες, που ήταν συγκεντρωμένοι, φαίνεται πως ένωσε ντροπή και φόβο, μήπως αποκτήσουν κακή γνώμη εκείνοι γι' αυτόν, και υπέφερε με αξιοπρέπεια κάθε λόγο φοβερό και ζήτησε από τον Τιβέριο να κάνει ότι θέλει. Έτσι, λοιπόν, αφού επικυρώθηκε ο νόμος, ο Τιβέριος πρόσταξε κάποιον απελεύθερο να τραβήξει τον Οκτάβιο από το βήμα. Ο λαός όρμησε εναντίον του και οι πλούσιοι έσπευσαν και άπλωσαν τα χέρια τους για να τον προστατεύσουν ο Οκτάβιος σώθηκε μετά βίας.

Μετά από αυτό επικυρώθηκε ο νόμος για τα κτήματα και εκλέχθηκαν τρεις άντρες για τον χωρισμό και τη διανομή τους, ο ίδιος ο Τιβέριος, ο πεθερός του Κλαύδιος Άππιος και ο αδελφός του Γάιος Γράκχος. Η ψήφιση όμως του αγροτικού νόμου δεν σήμαινε και οριστική επικράτηση του Τιβέριου.

Επειδή, λοιπόν, ο Τιβέριος διευθέτησε το ζήτημα ήσυχα και χωρίς την αντίδραση κανενός και εκτός αυτού δεν αντικατέστησε τον Οκτάβιο στη δημαρχία με κανέναν από τους επιφανείς πολίτες αλλά με κάποιον Μούκιο πελάτη του, οι πλούσιοι δυσανασχετούσαν με όλα αυτά και φοβούνταν την αύξηση της δύναμης του Τιβέριου και γι' αυτό τον συκοφαντούσαν στη βουλή και όταν ζήτησε, όπως ήταν συνήθεια, σκηνή από το δημόσιο για να τη χρησιμοποιήσει στη διανομή της γης, δεν του την έδωσαν, αν και άλλοι που είχαν μικρότερες ανάγκες πολλές φορές την είχαν πάρει, και όρισαν ως έξοδα για την κάθε μέρα εννέα οβολούς.

Σε αντίπραξη, ο Τιβέριος προσπάθησε να αφαιρέσει όσο δυνατόν περισσότερα δικαιώματα της Συγκλήτου και να τα δώσει στην Εκκλησία του Δήμου, καθιστώντας το πολίτευμα δημοκρατικότερο.

Συγχρόνως αποφάσισε, αμυνόμενος εκ των προτέρων για ενδεχόμενη ενέργεια της Συγκλήτου εναντίον του μετά το πέρας της δημαρχίας του, να εκθέσει υποψηφιότητα δημάρχου και για το επόμενο έτος (132 π.α.χ.χ.) ώστε να κατορθώσει να φέρει εις πέρας το έργο του. Για να κολακέψει ακόμη περισσότερο τα πλήθη, εισήγαγε νόμο στην Εκκλησία του Δήμου, κατά τον οποίο διανέμονταν στους λαμβάνοντες αγροτικό κλήρο για έξοδα εγκαταστάσεως τα χρήματα, τα οποία είχαν περιέλθει στον δήμο των Ρωμαίων από την διαθήκη του βασιλέως της Περγάμου Απάλλου Γ' του Φιλομήτορος, διεκδικώντας έτσι για τον λαό και για τους άρχοντες δικαιώματα που η Σύγκλητος είχε σφετεριστεί.

Ο Τιβέριος προσπάθησε και με άλλους νόμους να εξασφαλίσει την υποστήριξη του λαού: μίκρυνε τη διάρκεια των εκστρατειών, έδινε το

δικαίωμα να κάνει κάποιος έφεση κατά των αποφάσεων των δικαστών μπροστά στον λαό, και στο τότε δικαστικό σώμα που το συγκροτούσαν συγκλητικοί πρόσθετε ισάριθμοι ιππείς. Αλλά επειδή κατά την ψηφοφορία είδαν ο Τιβέριος και οι δικοί του ότι επικρατούσαν οι αντίπαλοι ,γιατί δεν παρευρισκόταν όλος ο λαός, πρώτα για να κερδίσουν χρόνο άρχισαν να κακολογούν τους συνάρχοντες, και έπειτα διέλυσαν την εκκλησία του δήμου, και διέταξαν να συγκληθεί την επόμενη μέρα. Ο Τιβέριος κατέβηκε στην αγορά ικετεύοντας αρχικά τους ανθρώπους ταπεινός και δακρυσμένος, και έπειτα λέγοντας ότι φοβάται μήπως οι εχθροί τη νύχτα του καταστρέψουν το σπίτι και τον σκοτώσουν, επηρέασε τόσο τους ανθρώπους, ώστε πάρα πολλοί να καθίσουν γύρω από το σπίτι του και να διανυκτερεύσουν παραφυλάγοντας.

Αλλά και την επομένη η επιτυχία δεν φαίνονταν εύκολη. Επί πλέον, μόλις άρχισε η ψηφοφορία οι αντίπαλοι άρχισαν αν θορυβούν με τρόπο που να καθιστούν δύσκολη την διεξαγωγή της. Ωστόσο, μέσα στην οχλαγωγία ο Τιβέριος μαθαίνει ότι οι εχθροί του από τη Σύγκλητο αποφάσισαν να τον φονεύσουν. Όταν ο Τιβέριος ανήγγειλε αυτά στους δικούς του, αυτοί φόρεσαν αμέσως τις τηβέννους τους και τσακίζοντας τα δώρα των υπηρετών, με τα οποία παρεμπόδιζαν τον όχλο, μοιράζονταν τα διάφορα τμήματα των δωράτων, προκειμένου να αμύνονται σε κείνους που θα τους επιτίθονταν. Και καθώς όσοι ήταν πιο απομακρυσμένοι απορούσαν για εκείνα που γίνονταν και ζητούσαν να μάθουν τι συμβαίνει, ο Τιβέριος έπιασε με το χέρι το κεφάλι του, θέλοντας να δείξει με την κίνηση του αυτή τον κίνδυνο, μιας και ήταν αδύνατο να ακουστεί η φωνή του. Οι εχθροί του, μόλις το είδαν, έτρεξαν προς τη Σύγκλητο, ισχυριζόμενοι πως ο Τιβέριος απαιτεί στέμμα και απόδειξη γι' αυτό είναι, είπαν, το ότι έπιασε το κεφάλι του. Τότε όλοι θορυβήθηκαν και ο Νασικός αξίωνε από τον ύπατο να βοηθήσει την πόλη και να ανατρέψει τον τύραννο. Εκείνος όμως αποκρίθηκε με πραότητα ότι δεν θα μεταχειριστεί καθόλου βία ούτε θα σκοτώσει κανέναν πολίτη χωρίς δίκη και ότι μόνο στην περίπτωση που ο λαός πιεστεί ή εκβιαστεί από τον Τιβέριο και ψηφίσει κάτι παράνομο, δεν θα το ανεχτεί.

Η αρνητική απάντηση όμως που έδωσε ο ύπατος στον Νασικά, επέφερε έκρηξη της θυελης.

Παρ' όλα αυτά ο Τιβέριος κηρύχτηκε δημόσιος εχθρός (hostis), και η σύγκλητος αυτοδιορίστηκε στρατοδικείο που εξέδωσε το <<senatus consultum ultimum>> (το< εσχατον ψήφισμα>, που έδινε απόλυτες εξουσίας για την καταστολή οποιασδήποτε αναταραχής). Έτσι ο Νασικός όρμησε προς το Καπιτώλιο που βρισκόταν ο Τιβέριος και οι δικοί του, τον ακλούθησαν και οι περισσότεροι από τους συγκλητικούς συνοδευόμενοι από ροπαλοφόρους και επιτέθηκαν στον Τιβέριο και στους οπαδούς του που ανέρχονταν στις τρεις χιλιάδες.

Τον ίδιο τον Τιβέριο, καθώς απομακρυνόταν, τον τράβηξε κάποιος από τα ρούχα. Κι εκείνος άφησε την τήβεννο και έφυγε φορώντας μόνο τον χιτώνα, σκόνταψε όμως και έπεσε κάτω κοντά σε κάποιους που είχαν ήδη σκοτωθεί. Και στη συνέχεια, ενώ σηκωνόταν, ο πρώτος που φανερά τον χτύπησε στο κεφάλι με ένα πόδι καθίσματος ήταν ο Πόπλιος Σατυρήσιος, ένας από τους συνάρχοντές του· ο δεύτερος που τον χτύπησε ήταν ο Λεύκιος Ρούφος, που υπερηφανευόταν γι' αυτό σαν να είχε κάνει κάτι καλό. Από τους άλλους θανατώθηκαν πάνω από τριακόσιοι. Αλλά ο Νασικός δεν αρκέστηκε μόνο σε αυτό. Απαγόρευσε στον Γάιο να θάψει το πτώμα του αδελφού του, και όχι μόνο αυτό αλλά έριξε όλα τα πτώματα των φονευθέντων στον Τίβερη και άρχισε σκληρή καταδίωξη των περισωθέντων οπαδών του Τιβέριου. . Μεταξύ των φονευθέντων συγκαταλέγονταν και ο Διοφάνης , ο δε Βλόσιος κατάφερε να σωθεί και να καταφύγει στην Ασία στον Αριστόνικο, και όταν εκείνος καταστράφηκε, αυτοκτόνησε.

Η βουλή, λόγω της παρούσας κατάστασης, έδειχνε να φροντίζει για τον λαό και δεν εναντιωνόταν πια ούτε και στη διανομή της γης και πρότεινε στο πλήθος να εκλέξει άλλον άντρα στη θέση του Τιβερίου για τη διανομή. Και με την ψήφο τους εξέλεξαν τον Πόπλιο Κράσσο, που ήταν συγγενής του Γράκχου γιατί η κόρη του Λικινία είχε παντρευτεί τον Γάιο Γράκχο.

Τίβερης

6.1 Η προσπάθεια συνεχίζεται

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Μετά τη δολοφονία του Τιβέριου το 133 π.Χ. ο Γάιος Σεμπρώνιος, λαμπρός ρήτορας και με εξαιρετη μόρφωση και αυτός, παρά τα 21 του χρόνια μπήκε στον πολιτικό στίβο για να συνεχίσει το έργο του αδελφού του. Ως μέλος της τριμελούς επιτροπής για την εφαρμογή του νόμου του Τιβέριου ο Γάιος στάλθηκε ως επιθεωρητής στη Σαρδηνία. Ο στόχος του όμως ήταν να εκλεγεί δήμαρχος. Τον Δεκέμβριο του 124 π.Χ. ο Γάιος Γράκχος εξελέγη δήμαρχος και αμέσως έδωσε δείγματα των πολιτικών του ικανοτήτων. Οι σπουδαιότερες μεταρρυθμίσεις του Γάιου Γράκχου ήταν τρεις:

Ο **Αγροτικός Νόμος (Lex Sempronia II)**, με τον οποίο βελτίωσε τον νόμο του αδελφού του εντάσσοντας σε αυτόν και δημόσια έργα, κυρίως δρόμους.

Ο **Νόμος των Σιτηρών (Lex Frumentaria)**, με τον οποίο οι πληβείοι μπορούσαν να προμηθεύονται σιτάρι από τις δημόσιες αποθήκες στο μισό της τιμής του εμπορίου.

Ο **Δικαστικός Νόμος (Lex Judiciaria)**, με τον οποίο ο Γάιος αφαίρεσε από τους συγκλητικούς τη δικαστική εξουσία και την έδωσε στους Ιππείς (Equites), τμήμα της τάξης των πατρικίων που δεν ασκούσε την πολιτική από προσωπική επιλογή, άρα παρείχε κάποια εγγύηση αμεροληψίας.

Με αυτούς τους νόμους η ισχύς του Γάιου Γράκχου αυξήθηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε η Σύγκλητος έμοιαζε εντελώς αποδυναμωμένη. Ο Γάιος ήταν ο εκλεκτός

του λαού και γι' αυτό κανένας δεν τόλμησε να φέρει αντίρρηση όταν αυτός έθεσε υποψηφιότητα για δήμαρχος και τον επόμενο χρόνο. Στη νέα του θητεία ο Γάιος εφάρμοσε δύο ακόμη σημαντικές μεταρρυθμίσεις: έναν νόμο ο οποίος ρύθμιζε διοικητικά τις νέες αποικίες και έναν άλλον με τον οποίο πρότεινε να αναγνωριστούν ως ρωμαίοι πολίτες όλα τα λατινικά φύλα της ιταλικής χερσονήσου.

Ο δεύτερος νόμος δεν βρήκε καθόλου σύμφωνους τους ρωμαίους πληβείους, οι οποίοι φοβήθηκαν ότι θα έχαναν τα δικά τους προνόμια. Ετσι, όταν τον Δεκέμβριο του 122 π.Χ. έληξε η θητεία του, ο Γάιος απέτυχε να εκλεγεί για τρίτη φορά δήμαρχος. Η Σύγκλητος αποφάσισε να οργανώσει την αντεπίθεσή της. Αφορμή ήταν η αποικία της Καρχηδόνας, την οποία ο Γάιος ήθελε να βοηθήσει να ορθοποδήσει μετά την καταστροφή που είχε υποστεί κατά τον Γ' Καρχηδονιακό πόλεμο. Οι συγκλητικοί φανάτισαν το πλήθος εναντίον αυτού του σχεδίου λέγοντας ότι οι θεοί ήταν αντίθετοι σε μια τέτοια ιδέα.

Στις αρχές του 121 π.Χ. ο Γάιος οργάνωσε διαδήλωση υπέρ της αποικίας και ένας οπαδός του σκότωσε κάποιον της φρουράς του φιλοσυγκλητικού δημάρχου Λεύκιου Οπίμιου επειδή είχε ξεστομίσει βρισιές εναντίον των πληβείων. Ο Γάιος κλήθηκε στη Σύγκλητο να λογοδοτήσει για το συμβάν αλλά αυτός προτίμησε να καταλάβει με τους οπαδούς του τον Αβεντίνο λόφο, παραδοσιακό άσυλο των πληβείων. Μολονότι οι πληβείοι πρότειναν να προσπαθήσουν να λύσουν τη διαφορά ειρηνικά, ο Οπίμιος επιτέθηκε εναντίον του Αβεντίνου. Ο Γάιος τραυματίστηκε στο πόδι και ικέτευσε έναν δούλο του να τον σκοτώσει για να μην πέσει στα χέρια των εχθρών του. Το κεφάλι του Γάιου ρίχθηκε στον Τίβερη και τις επόμενες ημέρες σφαγιάστηκαν γύρω στις 3.000 οπαδοί του.

Με τον θάνατο και του δεύτερου Γράκχου και τις εκκαθαρίσεις που ακολούθησαν τελείωσαν και οι μεταρρυθμίσεις στη Ρωμαϊκή Δημοκρατία. Η αγροτική μεταρρύθμιση έληξε και τυπικά το 119 π.Χ. με τη διάλυση της τριμελούς επιτροπής. Η Σύγκλητος είχε νικήσει τους πληβείους και ξανάγινε παντοδύναμη.

6.2 Η Ρώμη και οι σύγχρονοι Γράκχοι

Έως ότου αντιληφθεί η πολιτική ηγεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως στον πυρήνα της ευρωζώνης, ότι η κρίση, που παραβιάζει μία προς μία τις ανοιχτές θύρες των ευρωπαϊκών εθνών, είναι πολιτική, και αποφασίσει να γίνει και κατ' ουσίαν πολιτική ηγεσία, στη βάση της προοπτικής που είχαν κατά νου οι πρωτεργάτες της ευρωπαϊκής ιδέας: μιας ευρωπαϊκής ενότητας του φωτεινού μέλλοντος και όχι ένα υποχείριο τραπεζιτών, οικονομολόγων και κερδοσκόπων του ζοφερού παρόντος.

Εως ότου αντιληφθούν οι Ευρωπαίοι πολιτικοί ηγέτες ότι είναι πολιτικοί για να σκέφτονται και ηγέτες για να τολμούν, επί του ευρωπαϊκού συνόλου, όχι στα επιμέρους των κρατών-μελών, που άμα τους κάνει ευχαρίστηση (και συμφέρει στα ισχυρά έθνη) συμπράττουν, διαφορετικά βάζουν νάρκη στα ύφαλα και βουλιάζουν το πλοίο· τόσο ανόητοι που δεν καταλαβαίνουν, όπως στο μύθο του σκορπιού με το βάτραχο, ότι επιβαίνουν στο ίδιο σκάφος.

Εάν οι υποτιθέμενοι καπεταναίοι στο πλεύσιμο Ευρώπη (με ή χωρίς ευρωζώνη) δεν αντιληφθούν ότι δεν είναι στραβός ο γιαλός, αλλά στραβαρμενίζουν, και δεν αποφασίσουν να μην είναι υποτιθέμενοι, αλλά να ξαναπάρουν το πηδάλιο από τα χέρια τυχοδιωκτών που το έριξαν σε (πολιτικά) αβαθή και (οικονομικούς) υφάλους. Εάν δεν λυθούν τα χέρια της πολιτικής κυριαρχίας και δεν δεθούν τα χέρια της οικονομικής απολυταρχίας. Τότε μας βλέπω να μας παίρνει το ποτάμι, που ελάχιστη σημασία έχει αν

λέγεται Ρήνος, Ροδανός ή Δούναβης, και να βγαίνουμε, όλοι, ζητιανιά στα ευρωπαϊκά βουλευβάρτα, είτε Ούντερ ντεν Λίντεν ή Σανς Ελιζέ τα λένε είτε Βία Βένετο ή παγκάκια του Ζαππείου. Τώρα που, πάλι, όλοι οι (ευρωπαϊκοί) δρόμοι οδηγούν στη Ρώμη (που ασθένησε, με τη σειρά της, για να αποδειχθεί το αυταπόδεικτο ότι με τέτοιους πολιτικούς οι εξαιρέσεις έγιναν κανόνας!), καλό είναι να αισιοδοξούμε ότι κάθε σύγχρονος Γράκχος (μεταρρυθμιστής) δεν είναι καταδικασμένος να τον πνίξουν στον Τίβερη οι πατρίκιοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ιντερνέτ: http://diipetes.ysee.gr/html/dx_49.html
2. Ιντερνέτ: [http://www.moa.gov.cy/moa/lcd/lcd.nsf/All/6290DD507B94B20AC2257A8D003D0199/\\$file/%CE%91%CE%93%CE%A1%CE%9F%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%20%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%94%CE%91%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3%20-%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%95%CE%9A%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%95%CE%99%CE%A3.pdf](http://www.moa.gov.cy/moa/lcd/lcd.nsf/All/6290DD507B94B20AC2257A8D003D0199/$file/%CE%91%CE%93%CE%A1%CE%9F%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%20%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%94%CE%91%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3%20-%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%95%CE%9A%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%95%CE%99%CE%A3.pdf)
3. Ιντερνέτ: <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82>
4. Ιντερνέτ: http://www.ime.gr/chronos/14/gr/1923_1940/economy/facts/02.html
5. Ιντερνέτ: http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1833_1897/economy/institutions/05.html
6. Ιντερνέτ: http://www.greekshares.com/gr/capitalism_gr.php
7. Ιντερνέτ: <http://www.homohominus.net/2014/04/%CE%B2%CE%B9%CE%BF%>
8. Ιντερνέτ: <http://electra.lis.upatras.gr/index.php/deukalionas/article/view/File/1330/1206>
9. ΒΙΒΛΙΟ: ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΑ
10. Ιντερνέτ: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=300151>
11. Βιβλίο 'Αρχαία ελληνική γραμματεία' (Πλούταρχος-βιοι παράλληλοι-Αγίς Κλεομένης-Τιβέριος-Γαίος Γράκχος)

